

IZUČAVANJE LJUDSKIH PRAVA NA PRAVNIM FAKULTETIMA

u Bosni i Hercegovini

Ivana Krstić
Midhat Izmirlija

juni 2021.

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

IZUČAVANJE LJUDSKIH PRAVA NA PRAVNIM FAKULTETIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

**Ivana Krstić-Davinić
Midhat Izmirlija**
juni 2021.

*Ova publikacija je izrađena uz finansijsku podršku
Norveške u okviru projekta Vijeća Evrope „ Initiative
for Legal Certainty and Efficient Judiciary in
Bosnia and Herzegovina -Phase II “.*

*Mišljenja iznesena u ovoj publikaciji su autorova i ne
odražavaju nužno službenu politiku Vijeća Evrope.*

Reprodukcija ekstrakata (do 500 riječi) je
ovlaštena, osim u komercijalne svrhe sve dok se
čuva integritet teksta, odlomak se ne koristi van
konteksta, ne pruža nepotpuna informacija ili
ne zavarava čitaoca o prirodi, opsegu ili sadržaju
teksta. Izvor teksta uvijek mora biti naveden kako
slijedi „© Vijeće Evrope, godina izdanja“. Svi ostali
zahtjevi koji se tiču reprodukcije /prijevoda cijelog
ili dijela dokumenta, treba uputiti Direkciji za
Komunikacije Vijeća Evrope (F-67075 Strasbourg
Cedex ili publishing@coe.int).

Za svu ostalu prepisku koja se odnosi na ovaj
dokument treba se obratiti Odjelu za provedbu
standarda ljudskih prava, pravosuđa i pravne saradnje,
F-67075 Strasbourg Cedex, Francuska

Korice, grafički dizajn i publikacija: A Dizajn

Fotografija: © Shutterstock

Council of Europe Publishing
F-67075 Strasbourg Cedex
<http://book.coe.int>

© Vijeće Evrope, juni 2021.

SADRŽAJ

1. Uvodne napomene	5
1.1. Značaj izučavanja ljudskih prava na pravnim fakultetima	5
1.2. Metodologija korišćena u istraživanju	6
2. Međunarodno iskustvo u izučavanju materije ljudskih prava	7
2.1. Standardi Vijeća Evrope u oblasti izučavanja ljudskih prava	7
2.2. Izučavanje ljudskih prava na univerzitetima	11
2.2.1. Kursevi o ljudskim pravima	13
2.2.2. Drugi oblici nastave	16
3. Izučavanje ljudskih prava na pravnim fakultetima u BiH	21
3.1. Status materije ljudskih prava na pravnim fakultetima u BiH	21
3.1.1. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu	22
3.1.2. Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu	24
3.1.3. Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“	26
3.1.4. Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru	29
3.1.5. Pravni fakultet Univerziteta u Zenici	30
3.1.6. Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci	32
3.1.7. Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli	33
3.1.8. Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću	33
4. Percepcija nastavnika i studenata o nastavnim programima i stečenom znanju	34
4.1. Percepcija nastavnika o ulozi i značaju izučavanja materije ljudskih prava	34
4.2. Percepcija programa i znanja studenata	38
5. Zaključci o statusu izučavanja materije ljudskih prava i uočeni izazovi	50
6. Preporuke o unapređenju izučavanja materije ljudskih prava	52
ANEKSI	54

1. Uvodne napomene

1.1. Značaj izučavanja ljudskih prava na pravnim fakultetima

Izučavanje ljudskih prava u okviru univerzitetskog obrazovanja predstavlja nužno sredstvo za edukaciju mladih pravnikâ osposobljenih da određene vrijednosti i norme primjenjuju u svom svakodnevnom radu nakon diplomiranja. Kvalitetnom edukacijom u ovoj oblasti podiže se kultura ljudskih prava, jer mladi pravnici promoviraju vrijednosti poput demokratije, tolerancije, multikulturalnosti, jednakosti i nediskriminacije. Etičke vrijednosti dovode do senzitivizacije prema temama iz oblasti ljudskih prava, smanjenja korupcije u pravosuđu, do promocije volonterskog i *pro bono* rada, kao i do zalaganja za jednak i efikasan pristup pravosuđu. Ova edukacija naročito je važna na prostoru bivše Jugoslavije, gdje postoje teško naslijeđe iz prošlosti, brojni izazovi u poštivanju ljudskih prava i niska kultura ljudskih prava.

Međunarodni instrumenti ukazuju na značaj prava na obrazovanje i edukaciju u oblasti ljudskih prava o čemu govore i akti Parlamentarne skupštine i Komiteta ministara Vijeća Evrope. Naročito se ističe Preporuka Komiteta ministara iz 2019. godine u kojoj se posebno ukazuje na važna dešavanja u univerzitetskom obrazovanju i profesionalnom usavršavanju osoba u svim državama članicama Vijeća Evrope. Ovaj izvor je u velikoj mjeri predstavljao temeljac osnovnih principa na kojima edukacija u oblasti ljudskih prava treba da počiva, a odnosi se na tri važna segmenta: 1) podizanje nivoa znanja (*knowledge*), 2) unapređenje vještina (*skills*) i 3) promjena svijesti u korist promocije i zaštite ljudskih prava (*awareness raising*).

Cilj ove studije jeste da ispita na koji način i do koje mjere se ljudska prava izučavaju na državnim (javnim) pravnim fakultetima u Bosni i Hercegovini. Studija je nastala u okviru projekta "Inicijativa za pravnu sigurnost i efikasno pravosuđe u Bosni i Hercegovini - faza II" (*Initiative for Legal Certainty and Efficient Judiciary in Bosnia and Herzegovina – Phase II*). Slična studija o izučavanju ljudskih prava urađena je u Srbiji u 2020. godini. Rezultati dobijeni u obje studije pokazuju da postoji prostor za dalje unapređenje postojećih programa i aktivnosti. Ove dvije studije mogle bi da pruže podsticaj profesorima koji predaju ljudska prava i na drugim pravnim fakultetima u regionu da provedu slična istraživanja, kako bi se dobila cjelovitija slika na regionalnom nivou i identificirale mogućnosti za saradnju.

1.2. Metodologija korišćena u istraživanju

Studijom je obuhvaćeno osam državnih pravnih fakulteta u Bosni i Hercegovini:

1. *Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu,*
2. *Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu,*
3. *Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“,*
4. *Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru,*
5. *Pravni fakultet Univerziteta u Zenici,*
6. *Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci,*
7. *Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli,*
8. *Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću.*

Autori studije koristili su nekoliko metoda kako bi došli do što pouzdanijih rezultata a radi formuliranja preporuka za dalje unapređenje izučavanja ljudskih prava na fakultetima obuhvaćenim studijom. Tako je korišćeno:

1. desk-istraživanje - proučavanje međunarodnih standarda u ovoj oblasti, programa na stranim univerzitetima, kao i planova i programa pravnih fakulteta obuhvaćenih studijom;
2. formuliranje i postavljanje upitnika za studente spomenutih fakulteta i obrada podataka;
3. vođenje intervjua sa nastavnicima pravnih fakulteta obuhvaćenih studijom i obrada dobijenih podataka.

Upitnici koji su korišćeni u istraživanju nalaze se u aneksu studije.

2. Međunarodno iskustvo u izučavanju materije ljudskih prava

2.1. Standardi Vijeća Evrope u oblasti izučavanja ljudskih prava

Još od 70. godina prošlog vijeka Parlamentarna skupština i Komitet ministara ukazuju na značaj izučavanja ljudskih prava, kako bi se, između ostalog, Evropska konvencija o ljudskim pravima (u daljem tekstu: EKLJP) efikasnije implementirala na nacionalnom nivou. Tako je Rezolucija broj (78) 41 Komiteta ministara o učenju o ljudskim pravima prva ukazala na činjenicu da je podučavanje o ljudskim pravima dragocjeno i neophodno sredstvo koje osigurava efikasniju zaštitu ljudskih prava. Posebno je naglašeno da svi pojedinci što prije treba da budu svjesni ljudskih prava i odgovornosti koje iz toga proistječu, te da je neophodno promovirati učenje o onim ljudskim pravima i osnovnim slobodama koji karakteriziraju svako istinsko demokratsko društvo. Imajući to u vidu, Komitet ministara preporučio je državama članicama da preduzmu sljedeće aktivnosti: 1) da predvide mjere koje su prikladne u kontekstu njihovih obrazovnih sistema kako bi se osiguralo da se podučavanju o ljudskim pravima i osnovnim slobodama dodijeli odgovarajuće mjesto u planovima i programima nastave i obuke na svim nivoima i 2) da pozovu odgovarajuće univerzitetske ili druge vlasti da podstaknu proučavanje međunarodne i nacionalne zaštite ljudskih prava u okviru fakultativnog ili obaveznog kurikuluma različitih disciplina na univerzitetskom nivou.

Preporuka broj R(79) 16² ističe da učenje i istraživanje o ljudskim pravima predstavljaju sredstva za osiguranje poštivanja ljudskih prava i da moraju biti podržana i ohrabrena na nacionalnom nivou. Jedan od načina za podsticanje istraživanja jeste i dodjela stipendija za studije ljudskih prava i osnivanje i razvoj centara koji bi olakšali organiziranje ovih studija. U ovoj preporuci se posebno ukazuje na potrebu da izučavanje ljudskih prava ne obuhvata samo EKLJP i Evropsku socijalnu povelju već i zaštitu i razvoj ljudskih prava na nacionalnom i međunarodnom nivou, i to kako na univerzalnom, tako i na regionalnom.

Preporuka broj R (85) 7 i njen dodatak odnose se prvenstveno na niže nivoe studija.³ Međutim, ova preporuka je najdetaljnija u ovoj oblasti i pruža dobar putokaz za izučavanje ljudskih prava i na univerzitetima. U ovom dokumentu se naglašava da države članice Vijeća Evrope treba da ohrabre podučavanje i učenje o ljudskim pravima u školama. Tako, ljudska prava treba da budu u školskom programu. Razumijevanje i iskustvo ljudskih prava važan su element pripreme za sve mlade ljude za život u demokratskom i pluralističkom društvu.

1. Rezolucija Komiteta ministara (78) 41 o podučavanju ljudskih prava, 25. oktobar 1978.

2. Preporuka Komiteta ministara br. R (79) 16 državama članicama o promociji istraživanja ljudskih prava u državama članicama Vijeća Evrope, 13. septembra 1979.

3. Preporuka Komiteta ministara br. R (85) 7 državama članicama o podučavanju i učenju o ljudskim pravima u školi, 14. maja 1985.

Posebno je naglašeno da ljudska prava neizbježno uključuju domen politike, ali da nastavnici treba da izbjegnu nametanje ličnih uvjerenja učenicima i uključivanje u ideološke borbe. Proučavanju ljudskih prava u školama treba pristupiti na različite načine, u zavisnosti od starosti i okolnosti u kojima se nalaze učenici i posebne situacije u školama i obrazovnim sistemima. Teme koje treba da budu obuhvaćene učenjem o ljudskim pravima jesu: glavne klasifikacije ljudskih prava, dužnosti, obaveze i odgovornosti; razni oblici nepravde, nejednakosti i diskriminacije, uključujući seksizam i rasizam; ljudi, pokreti i ključni događaji kako uspješni, tako i neuspješni u historijskoj i kontinuiranoj borbi za ljudska prava; glavne međunarodne deklaracije i konvencije o ljudskim pravima poput Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima i Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. Posebno je važno da se, pored znanja, razvijaju i vještine povezane sa razumijevanjem i podržavanjem ljudskih prava. Ovdje se misli na sljedeće vještine: 1) intelektualne vještine, posebno vještine povezane sa pisanim i usmenim izražavanjem, uključujući sposobnost slušanja i diskusije i branjenja vlastitog mišljenja, 2) vještine koje uključuju prosuđivanje, kao što su: prikupljanje i ispitivanje materijala iz različitih izvora, uključujući masovne medije, i sposobnost njihove analize i donošenja poštenih i uravnoteženih zaključaka, identifikacija pristrasnosti, predrasuda, stereotipa i diskriminacije, i 3) socijalne vještine, a naročito: prepoznavanje i prihvatanje razlika, uspostavljanje pozitivnih i ličnih odnosa koji ne ugnjetavaju, rješavanje sukoba na nenasilan način, preuzimanje odgovornosti, učestvovanje u odlukama, razumijevanje upotrebe mehanizama za zaštitu ljudskih prava na lokalnom, regionalnom, evropskom i univerzalnom nivou.

U Preporuci se, dalje, ukazuje da akcent u nastavi i učenju o ljudskim pravima treba da bude pozitivan. Učenici se mogu dovesti do osjećanja nemoći i malodušnosti kada se suoče sa mnogim primjerima kršenja i negacije ljudskih prava zbog čega treba koristiti slučajeve o napretku i uspjehu, odnosno primjere dobre prakse. Cilj izučavanja ljudskih prava mora da budu i razumijevanje i saosjećanje sa konceptom pravde, jednakosti, slobode, mira, dostojanstva, prava i demokratije. Takvo razumijevanje bi trebalo da bude i sazajno i zasnovano na iskustvu i osjećanjima. Stoga bi škole trebalo da pruže učenicima mogućnosti da iskuse afektivno učešće u ljudskim pravima i da izraze svoja osjećanja kroz dramu, umjetnost, muziku, kreativno pisanje i audiovizuelne medije. Dalje, demokratija se najbolje uči u demokratskom okruženju u kojem se podstiče učešće i u kojem različiti pogledi mogu biti otvoreno izraženi, u kojem postoji sloboda izražavanja za učenike i nastavnike, kao i pravičnost i pravda. Odgovarajuća klima, stoga, predstavlja suštinsku dopunu efikasnosti učenja o ljudskim pravima. Treba razmotriti i mogućnosti da škole rade sa nevladinim organizacijama koje mogu pružiti informacije, studije slučaja i iskustvo iz prve ruke o uspješnim kampanjama za ljudska prava i dostojanstvo.

Konačno, u Preporuci se ističe da je potrebno provesti obuku nastavnika koja bi ih pripremila za njihov budući doprinos predavanju o ljudskim pravima u njihovim školama. Naprimjer, budući nastavnici treba da budu ohrabreni da se interesiraju za nacionalna i svjetska pitanja, da imaju priliku da studiraju ili rade u stranoj zemlji ili drugom okruženju, da budu naučeni da identificiraju i da se bore protiv svih oblika diskriminacije u školama i društvu i da budu ohrabreni da se suoče i prevaziđu vlastite predrasude. Oni treba da poznaju glavne međunarodne deklaracije i konvencije o ljudskim pravima, kao i rad i dostignuća međunarodnih organizacija koje se bave zaštitom i promocijom ljudskih prava, naprimjer, putem posjeta i studentskih putovanja. Svi nastavnici treba da unapređuju redovno svoje znanje i da nauče nove metode učenja putem stručnog usavršavanja.

Preporuka broj 1346 (1997) o obrazovanju u oblasti ljudskih prava⁴ ponavlja koje su to oblasti koje bi trebalo obuhvatiti u okviru kurseva o ljudskim pravima, kako bi se steklo adekvatno znanje. Također, ukazuje na značaj pozitivnog pristupa u izučavanju ljudskih prava, povoljnu klimu za učenje, njegovanje demokratskih principa, kao i adekvatnu obuku nastavnika.

Posebno je značajna Preporuka broj Rec (2004) 4 u kojoj je Komitet ministara naglasio značaj univerzitetskog obrazovanja u oblasti ljudskih prava.⁵ Komitet je posebno ukazao na preventivnu ulogu koju obrazovanje ima u principima koji nadahnjuju Konvenciju, standardima koje ona sadrži i sudskoj praksi koja iz njih proizlazi. Posebno je važna primjena EKLJP na nacionalnom nivou, kako bi se osiguralo da njene principe poštuju, slijede i efikasno primjenjuju javna tijela, uključujući sve sektore odgovorne za provođenje zakona i same pravde. Države su dužne da ispituju da li postoji na nacionalnom nivou odgovarajuće univerzitetsko obrazovanje u vezi sa Konvencijom i sudskom praksom Evropskog suda za ljudska prava (u daljem tekstu: ESLJP). Takvo obrazovanje i obuka treba da budu obuhvaćeni kao komponenta zajedničkog osnovnog kurikulumu na pravnim fakultetima, ali i da se nude kao neobavezne discipline onima koji žele da se specijaliziraju u ovoj oblasti. Države moraju da osiguraju da ovakvi programi budu efikasni i stabilni, te da ih pružaju dobri poznavaoци EKLJP. To podrazumijeva i podršku inicijativama usmjerenim na obuku specijaliziranih predavača u ovoj oblasti.

Koliki je značaj izučavanja ljudskih prava na univerzitetima najbolje govori i Preporuka Komiteta ministara Vijeća Evrope iz 2019. godine.⁶ Komitet posebno ukazuje na važna dešavanja u univerzitetskom obrazovanju i profesionalnom usavršavanju osoba u svim državama članicama Vijeća Evrope, ali i na važnost programa HELP, namijenjenog pravnicima praktičarima.

---

4. Parlamentarna skupština, Preporuka 1346 (1997) o obrazovanju o ljudskim pravima, 26. septembar 1997.

5. Preporuka Rec (2004) 4 o Konvenciji o univerzitetskom obrazovanju i stručnom usavršavanju, 12. maja 2004.

6. Preporuka CM / Rec (2019) 5 Komiteta ministara državama članicama o sistemu Evropske konvencije o ljudskim pravima u univerzitetskom obrazovanju i stručnom osposobljavanju, 16. oktobra 2019..

Tako je univerzitetsko obrazovanje viđeno kao alatka za bolje poštivanje prava i sloboda zajamčenih EKLJP, ali i njene bolje primjene. Posebno je ukazano na značaj resursa u vidu dostupnosti pouzdanih prijevoda odabrane sudske prakse u državama članicama, kao i profesionalnih rezimea.t

Preporuka, prije svega, pokazuje da univerzitetsko obrazovanje mora biti ciljano, kako bi se odgovorilo na specifične potrebe i očekivanja drugih relevantnih profesionalnih sektora. Komitet ministara uzima u obzir raznolikost tradicija i praksi u državama članicama Vijeća Evrope u pogledu univerzitetskog obrazovanja, ali smatra da postoji zajednički imenitelj za sve države u pogledu principa koje u tom smislu treba poštivati.

Ti principi dati su u aneksu dokumenta. Prvo, države članice su obavezne da pojačaju efikasnost univerzitetskog obrazovanja u oblasti ljudskih prava tako što će osigurati pristup potrebnim alatima. Drugo, države moraju da osiguraju studentima prava, ali i studentima drugih fakulteta, obrazovanje koje podrazumijeva osnovno znanje o Evropskoj konvenciji. Međutim, treba da postoje i specijalističke studije koje nude produbljenije znanje u ovoj oblasti. Treće, kvalitetno obrazovanje podrazumijeva ulaganje u specijalizaciju predavača, ali i saradnju sa bivšim sudijama i zastupnicima pred ESLJP, sudijama vrhovnih i ustavnih sudova i advokatima koji dobro poznaju sistem EKLJP. Četvrto, države treba da omoguće efikasan pristup osnovnim i praktičnim informacijama o sistemu EKLJP oslanjajući se na sve moguće resurse poput baze HUDOC, kurseva HELP i drugih izvora informacija, posebno presuda ESLJP čiji prijevodi treba da budu dostupni i besplatni.

Konačno, metodi učenja treba da budu prikladni kako bi na što bolji način poslužili glavnoj svrsi.

Svi navedeni principi poslužili su kao osnova za istraživanje izučavanja ljudskih prava na državnim pravnim fakultetima u Bosni i Hercegovini.

2.2. Izučavanje ljudskih prava na univerzitetima

Osnov za izučavanje ljudskih prava pronalazi se u brojnim međunarodnim instrumentima poput Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima,⁷ Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima,⁸ Konvencije o pravima djeteta,⁹ kao i Bečke deklaracije o programu akcije.¹⁰ Naprimjer, Univerzalna deklaracija proklamira pravo na obrazovanje koje "treba da bude usmjereno na pun razvitak ljudske ličnosti i učvršćivanje poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda" i koje treba da unaprijedi razumijevanje, trpeljivost i prijateljstvo među narodima.¹¹ Na osnovu svih spomenutih instrumenata može se pružiti definicija koncepta obrazovanja u oblasti ljudskih prava, i to kao napor da se izgradi univerzalna kultura ljudskih prava djelovanjem na tri fronta: 1) podizanjem znanja, 2) unapređenjem vještina i 3) promjenom stavova koji su usmjereni na razvoj ljudske ličnosti i osjećanja dostojanstva, promociju razumijevanja, tolerancije, rodne jednakosti i prijateljstva među nacijama i grupama, omogućavanje pojedincima da djelotvorno učestvuju u slobodnom društvu i podršku aktivnostima radi očuvanja mira.

Tokom 90. godina prošlog vijeka dolazi do sve značajnijih međunarodnih napora da se unaprijedi izučavanje ljudskih prava u visokom obrazovanju, a nakon Bečke konferencije o ljudskim pravima 1993. godine naglašeno je da ovo obrazovanje predstavlja jedan od ključnih elemenata za unapređenje i postizanje stabilnih i harmoničnih odnosa između zajednica i za jačanje međusobnog razumijevanja, tolerancije i mira. Države su pozvane da uključe ljudska prava kao predmete u svojim kurikulumima. Na osnovu te preporuke, Ujedinjeni narodi su proklamirali desetogodišnji period obrazovanja u oblasti ljudskih prava.¹² Donesen je i Akcioni plan koji sadrži, između ostalog, tri principa: 1) procjenu potreba i formuliranje strategija, 2) izgradnju i jačanje programa u oblasti zaštite ljudskih prava i 3) unapređenje obrazovnih materijala.

Dekada je uvjetovala usvajanje novih kurikuluma i udžbenika koji se bave ljudskim pravima. Od 2010. do 2014. godine fokus je bio na univerzitetском obrazovanju. Tokom 2011. godine Vijeće za ljudska prava donijelo je Deklaraciju UN o obrazovanju i obuci o ljudskim pravima, koja sadrži četrnaest članova. Prvo se naglašava pravo svakog lica da ima pristup obrazovanju i obuci o ljudskim pravima,¹³ koja je od suštinskog značaja za promociju univerzalnog poštivanja i poštivanja svih ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve, u skladu sa principima univerzalnosti, nedjeljivosti i međuzavisnosti ljudskih prava.¹⁴

---

7. Član 26. UDLJP.

8. Član 13. PESK.

9. Član 28. KPD.

10. Odjeljak D, par. 78-82.

11. Član 26. stav 2. UDLJP.

12. Generalna skupština, Rezolucija 49/184 od 23. decembra 1994.

13. Generalna skupština, Deklaracija Ujedinjenih naroda o obrazovanju i osposobljavanju za ljudska prava (2011), Rezolucija 66/137, A / RES / 66/137, 19. decembra 2011

14. Član 1. Deklaracije.

Obrazovanje o ljudskim pravima, između ostalog, sprečava kršenja ljudskih prava i zloupotrebe pružajući ljudima znanje, vještine i razumijevanje i razvijajući njihove stavove i ponašanja, osnažujući ih da doprinose izgradnji i promociji univerzalne kulture ljudskih prava.¹⁵

Obrazovanje i obuka o ljudskim pravima obuhvataju: (a) obrazovanje o ljudskim pravima (*education about human rights*), što uključuje pružanje znanja i razumijevanje normi i principa ljudskih prava, vrijednosti koje ih podržavaju i mehanizama za njihovu zaštitu, (b) obrazovanje kroz ljudska prava (*education through human rights*), što uključuje učenje i podučavanje na način koji poštuje prava i nastavnika i učenika i (c) obrazovanje za ljudska prava (*education for human rights*), što uključuje osnaživanje osoba da uživaju i ostvaruju svoja prava i da ih poštuju i podržavaju.

Obrazovanje i obuka o ljudskim pravima treba da koriste jezike i metode prilagođene ciljnim grupama, uzimajući u obzir njihove specifične potrebe i uvjete.¹⁶ Cilj ovog obrazovanja jeste podizanje svijesti, razumijevanje i prihvatanje univerzalnih standarda i principa ljudskih prava, razvijanje univerzalne kulture ljudskih prava, zalaganje za efikasno ostvarivanje svih ljudskih prava, osiguravanje jednakih mogućnosti za sve kroz pristup kvalitetnom obrazovanju i obuci o ljudskim pravima, bez ikakve diskriminacije, kao i doprinos sprečavanju kršenja i zloupotrebe ljudskih prava i borba i iskorjenjivanje svih oblika diskriminacije, rasizma, stereotipiziranja i podsticanja na mržnju i štetnih stavova i predrasuda koji su u njihovoj osnovi.¹⁷ To obrazovanje treba da bude dostupno svim osobama i da uzima u obzir posebne izazove i barijere sa kojima se suočavaju i potrebe i očekivanja osoba u osjetljivim i nepovoljnim situacijama i grupama, uključujući osobe sa invaliditetom.¹⁸ Obrazovanje i obuka o ljudskim pravima treba da iskoriste i koriste nove informacione i komunikacione tehnologije.¹⁹ Države treba da promoviraju adekvatnu obuku o ljudskim pravima za nastavnike, trenere i druge nastavnike i privatno osoblje koje djeluje u ime države.²¹ Posebno je značajno da države treba da razviju ili promoviraju razvoj, na odgovarajućem nivou, strategija i politika i, po potrebi, akcionih planova i programa za provođenje obrazovanja i obuke o ljudskim pravima. Priznato je da nacionalne institucije za ljudska prava mogu da imaju važnu koordinacionu ulogu u promoviranju obrazovanja i obuke o ljudskim pravima, između ostalog, podizanjem svijesti i mobilizacijom relevantnih javnih i privatnih aktera.²²

---

15. Član 2. Deklaracije.

16. Član 3. Deklaracije.

17. Član 4. Deklaracije.

18. Član 5. Deklaracije.

19. Član 6. Deklaracije.

20. Član 7. Deklaracije.

21. Član 8. Deklaracije.

22. Član 9. Deklaracije.

2.2.1. Kursevi o ljudskim pravima

a) Redovne studije/studije I ciklusa

Studije o ljudskim pravima danas postoje širom svijeta, u Južnoj Africi, Ugandi, Australiji, Indiji, Pakistanu, Engleskoj, Irskoj, Francuskoj, Španiji, Italiji, Srbiji itd.²³ Mali je broj univerziteta na kojima se ljudska prava izučavaju na nivou osnovnih studija, kao što je to u Južnoj Americi, Argentini, Kolumbiji, Meksiku, Srbiji. Treba naglasiti da oblast ljudskih prava obuhvata veliki broj tema i da može uključiti širok spektar disciplinarnih perspektiva koje nisu nužno pravne i koje podrazumijevaju političke nauke, antropologiju, religijske studije, historiju i sl. Tako i mnogi kursevi koji se nude nisu izučavani kroz izričitu perspektivu ljudskih prava, već u velikoj mjeri obuhvataju teme kao što su pravda, mir, rješavanje konflikata, demokratija, multikulturalizam i slično. Oni se međusobno razlikuju prema domašaju, prirodi i utjecaju. U Srbiji, naprimjer, kurs Međunarodno pravo ljudskih prava, koji se izučava na trećoj godini studija, sadrži dva dijela. U okviru općeg dijela izučavaju se pojam, razvoj i klasifikacija, izvori, principi i sistemi zaštite na univerzalnom i regionalnom nivou, a poseban dio se odnosi na pojedinačna prava, obrađena prvenstveno kroz praksu ESLJP. Na univerzitetima se, uglavnom, radi o učenju o ljudskim pravima iako se sam pristup ljudskim pravima razlikuje. Na većini univerziteta nedostaje uvodni, osnovni kurs Uvod u ljudska prava. Postoje i preklapanja u pogledu kurseva koji se nude, a veliki broj kurikuluma počiva na izbornim predmetima.

b) Poslijediplomske studije/master studije/studije II ciklusa

Mnogo je veći broj univerziteta na kojima se ljudska prava izučavaju na master-programima poput Kanade, SAD, Austrije, Belgije, Holandije. Dok su programi ponegdje na nivou kursa, postoje i programi specijalizacije u oblasti ljudskih prava. Tako, Institut za ljudska prava u okviru Abo Akademije Univerziteta iz Finske nudi dvogodišnji program o temi „Međunarodno pravo i ljudska prava“ (International Law and Human Rights), koji je osmišljen tako da pripremi studente za karijeru u međunarodnim i nevladinim organizacijama, javnoj upravi i akademskim institucijama.²⁴ U okviru obaveznog dijela studenti izučavaju sljedeće kurseve: izvori i principi međunarodnog javnog prava, međunarodna zaštita ljudskih prava, tematska specijalizacija. U okviru izbornih predmeta izučavaju se oblasti poput izbjegličkog prava, humanitarnog prava, međunarodnog krivičnog prava i drugih oblasti prava.

23. JS. Cargas, Gl. Mitoma, Uvod u posebno izdanje o ljudskim pravima u visokom obrazovanju, Časopis za ljudska prava b) Prava, vol. 18, broj 3, 2019, str. 275-279.

24. Vidjeti više o programu na sajtu Abo Academy University, <https://www.abo.fi/en/study-programme/the-masters-degree-programme-in-international-law-and-human-rights/>.

Univerzitet u Denveru organizira master-program iz Međunarodnih ljudskih prava (International Human Rights - MA), koji studentima pruža priliku da istraže pitanja ljudskog dostojanstva, a da kritički ispituju norme, procese i institucije koje imaju zadatak da promoviraju i zaštite ljudska prava u globaliziranom svijetu.²⁵ U programu se njeguje interdisciplinarna priroda. Obavezni predmeti uključuju teoriju ljudskih prava, historiju, pravo, vanjsku politiku i ekonomski razvoj. Kursevi koji imaju tematsku perspektivu povezuju ljudska prava sa razvojem, zdravljem, sigurnošću, humanitarnom pomoći, ekonomskim razvojem i rodnom perspektivom. Studenti imaju priliku da razvijaju svoje praktične vještine u vidu prakse, gostujućih predavanja, konferencija i filmskih serijala, istraživanja i projekata koji se tiču politike.

Globalni kampus o ljudskim pravima (Global Campus of Human Rights) u svom sastavu ima 100 univerziteta i sedam regionalnih programa i predstavlja najveću mrežu edukatora u oblasti ljudskih prava na svijetu.²⁶ Sjedište za Evropu nalazi se u Veneciji i organizira evropski master-program o ljudskim pravima i demokratizaciji (European Master's Programme in Human Rights and Democratisation - EMA/GC Europe). Ukupno 42 evropska univerziteta su uključena u ovaj program. Odlikuju ga interdisciplinarni pristup, međukulturne razmjene, veliki broj učesnika i partnera, međunarodna mobilnost, globalna mreža mogućnosti, kao i odlučnost da se oblikuje svjetska kultura ljudskih prava. Imaju oko 3.000 alumnista i educirali su veliki broj predavača. Sam master-program traje jednu godinu i kombinira pravne, političke, filozofske, historijske i pristupe okrenute politikama sa aktivnostima usmjerenim na razvijanje vještina i studijski boravak. Kurs obuhvata sljedeće teme: 1) institucije, mehanizme i standarde za ljudska prava, 2) globalizaciju, razvoj i ljudska prava, 3) ljudska prava u kontekstu historijske, filozofske, antropološke i religijske perspektive, 4) izgradnju i zaštitu demokratije i 5) ljudska prava, mir i sigurnost. Izborni kursevi podrazumijevaju nove tehnologije i ljudska prava, tranzicionu pravdu, rodne odnose i ljudska prava, prava djece, digitalnu verifikaciju, procjenu utjecaja ljudskih prava i menadžerstvo. Studenti mogu optirati i između kurseva Međunarodno pravo, Međunarodni odnosi ili Filozofija ljudskih prava. Centralna aktivnost su vježbanja u vidu simulacija.

Univerzitet u Sarajevu i Univerzitet u Bolonji zajednički organiziraju jednogodišnji Evropski regionalni master demokratije i ljudskih prava u saradnji sa partnerskim univerzitetima. On je najznačajnija aktivnost Globalnog kampusa Jugoistočne Evrope i predstavlja jedan od sedam programa Globalnog kampusa za ljudska prava.

---

25. Vidjeti više o programu videti na sjatu University of Denver, <https://www.du.edu/academics/admission-steps/international-human-rights-ma-2021-2022>.

26. Više o programu vidjeti na Global Campus of Human Rights, <https://gchumanrights.org/>.

Godišnje više od 30 polaznika iz cijele Jugoistočne Evrope i Zapadne Evrope i šire stječe diplomu ovog međunarodnog master-studija.

Program ERMA namijenjen je studentima i studenticama koji žele kombinirati praktično iskustvo u polju ljudskih prava sa akademskim studijima. S obzirom na to da ljudska prava moraju biti posmatrana kroz najmanje nekoliko studijskih polja, od prava i političkih nauka, sociologije, filozofije i društvenih nauka uopće, program je usvojio interdisciplinarni pristup.

Program podstiče razvoj i zapošljavanje mladih generacija službenika/službenica za upravljanje državom, međunarodnim i nevladinim organizacijama, aktivista/aktivistica u oblasti ljudskih prava, akademskih radnika/radnica i istraživača/istraživačica za univerzitete i istraživačke institute u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Sjevernoj Makedoniji, Srbiji, Crnoj Gori, kao i zemljama Evropske unije, te ostatka Evrope i svijeta.

Kurikulum se sastoji od šest predmeta koji uključuju predavanja, seminare i konsultacije sa tutorima, tri kratka izborna seminarra i dva studijska putovanja u Sarajevo, stažiranja u BiH i širom Jugoistočne Evrope, te izradu završnog rada uz pohađanje kratkih seminara na Univerzitetu u Bolonji i odbranu završnog rada na Univerzitetu u Sarajevu. Studij nosi 60 bodova ECTS i može se studirati samo u statusu redovnog studenta/studentice. Na program se mogu prijaviti kandidati i kandidatkinje koji imaju završen studij u oblasti društvenih i humanističkih nauka od minimalno 240 bodova ECTS u trajanju od četiri ili pet godina (3+2) uz prilaganje odgovarajućeg sertifikata o poznavanju engleskog jezika.

I mnogi drugi master-programi koje nude prestižni evropski univerziteti sadrže specijalizirane programe u oblasti ljudskih prava. S druge strane, nema mnogo programa koji nude specijalizirane doktorske studije. U tom domenu posebno se izdvajaju Univerzitet iz Saseksa i Univerzitet iz Jorka iz Velike Britanije, Lund Univerzitet iz Švedske, škola naprednih studija Sent Ana iz Pize u Italiji, grupni program Univerziteta u Padovi, Univerziteta u Zagrebu, Pantenion Univerziteta iz Grčke i Univerziteta iz Nikozije u saradnji sa Univerzitetom Zapadni Sidnej.²⁷ Pored kurseva u okviru kojih se izučavaju ljudska prava, kao i njihova povezanost sa siromaštvom, nasiljem, identitetom i globalizacijom, fokus je na istraživanju studenata.

---

27. Više o ovim programima vidjeti na sajtu Human Rights Careers, <https://www.humanrightscareers.com/magazine/6-fully-funded-phd-programs-in-human-rights/>.

28. Više o programu videti na sajtu University of Essex, <https://www.essex.ac.uk/centres-and-institutes/human-rights/human-rights-centre-clinic>.

2.2.2. Drugi oblici nastave

a) Pravne klinike

“Kliničkopravno obrazovanje” (clinical legal education) predstavlja interaktivni metod edukacije studenata prava čiji je cilj da ih obuču u nekim praktičnim vještinama koje će im biti potrebne da bi svoju buduću profesiju obavljali kompetentno, savjesno i sa visokim profesionalnim moralom. To je metod “učenja iz iskustva” (learning from experience) ili “učenja na osnovu činjenja” (learning by doing). Kliničkopravno obrazovanje ima dvije glavne svrhe: 1) da studente uču praktičnim vještinama i profesionalnoj odgovornosti, dajući im mogućnost da primjenjuju pravo na žive ljude u stvarnim životnim situacijama. Rad u pravnoj klinici studenti obavljaju pod budnim okom profesora, asistenata i advokata koji su im supervizori, i 2) da formiraju visoke moralne standarde za sve koji se bave pravom, a posebno da ih nauči značaju pristupa pravdi za sve marginalizirane grupe u društvu. Pravne klinike se niz godina uspješno izvode na različitim fakultetima širom svijeta. Modaliteti njihovog rada se razlikuju, ali im je svima isto unapređenje pravnih vještina, a često i promjena svijesti (awareness raising).

Univerzitet u Eseksu osnovao je Kliniku za ljudska prava.²⁸ Studentima je omogućeno da pohađaju ovaj modul koji kombinira projekte sa partnerima i studije slučaja, kao i samostalne projekte koji pružaju različite mogućnosti studentima. Modul je posvećen praksi u oblasti ljudskih prava i razvija sposobnost studenata da kritički procijene - i efikasno se angažiraju - sa nekim od glavnih foruma dostupnih onima koji se bave ljudskim pravima, kao i da im pruže set vještina neophodnih za rad u praksi. Modul se fokusira i na zagovaranje ljudskih prava. On započinje sagledavanjem međusobne interakcije teorije i prakse ljudskih prava sa kritičnog stajališta. Razmatraju se domaće i međunarodne strategije za korišćenje međunarodnog prava o ljudskim pravima. Modul se, zatim, okreće ispitivanju mogućnosti za zagovaranje, uključujući korišćenje Vijeća za ljudska prava UN, posebnih procedura i tijela za praćenje međunarodnih ugovora. Zatim se ispituju određeni alati zagovaranja, uključujući prikupljanje dokaza (vještine intervjuiranja i čuvanja dokumentacije), strateške parnice i procjena utjecaja projekata zagovaranja.

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu ima veći broj pravnih klinika, a u oblasti ljudskih prava izdvajaju se Pravna klinika za pitanja diskriminacije, Pravna klinika za suzbijanje trgovine ljudima i Pravna klinika za azil i izbjegličko pravo.²⁹ U okviru sve tri klinike glavni partneri u izvođenju programa su međunarodne organizacije, nezavisna tijela i nevladine organizacije. Studenti razvijaju praktične vještine volontiranjem u partnerskim organizacijama, provođenjem istraživanja, provođenjem kampanja, kao i unapređenjem politika.

---

29. Više o programima pravnih klinika vidjeti na sajtu Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, http://www.ius.bg.ac.rs/Pravna%20klinika/Pravna_klinika_PF.htm.

Nevladine organizacije predstavljaju jednog od najvažnijih partnera u vidu organiziranja predavanja i pružanja ekspertske podrške studentima, a takav vid saradnje postoji i u Bugarskoj, Danskoj, Holandiji i Rusiji.³⁰ Do 2019. godine pojedine klinike su imale iskustvo i u radu sa živim klijentima, ali je takav trend zaustavljen donošenjem veoma limitirajućeg Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći za pružaoce pravne pomoći. Za razliku od pravnih klinika u Srbiji, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu ima program pravnih klinika od 2010. godine i sklopljen ugovor o finansiranju projekata udruženja sa Ministarstvom pravosuđa.³¹ Ciljevi kliničkog programa su raznovrsni, ali se sastoje prvenstveno od pozitivnog utjecaja na razvoj pravne kulture putem otvaranja dijaloga o pravnim i društvenim problemima, razvoju svijesti studenata o vrijednostima i važnostima rada u javnom interesu, kao i promoviranju volonterstva i rada pro bono. Pravne klinike iz oblasti ljudskih prava su posebno Grupa za pomoć azilantima i strancima, Grupa za suzbijanje diskriminacije i prava manjina, kao i Grupa za prava djece i obiteljsko izdržavanje.

b) Takmičenja Moot court

Takmičenja Moot court predstavljaju veoma važnu alatku koja studentima omogućava da prođu kroz dvije faze: 1) pisanu, u okviru koje uče da pišu pravne akte i 2) usmenu, koja predstavlja simulaciju suđenja i na kojoj usmeno iznose svoju argumentaciju. Na ovaj način studenti se bliže upoznaju sa nadležnostima određenog nacionalnog ili međunarodnog tijela, sa procedurom pred tim tijelom, kao i sa standardima koji se mogu primijeniti na određenu hipotetičku situaciju. Posebno je važno to što studenti moraju da istražuju relevantne izvore i da ih primijene na činjenice koje su im date u problemu. Obično se takmičenja moot court organiziraju na regionalnom ili na međunarodnom nivou.

Najpoznatije je evropsko takmičenje o EKLJP koje se svake godine organizira pred ESLJP u Strazburu. Takmičenje se odvija u dvije grupe. U pitanju je takmičenje René Cassin na francuskom i takmičenje u organizaciji ELSA-e na engleskom jeziku.³² Akademija za ljudska prava i humanitarno pravo svake godine organizira takmičenje o Interameričkom sudu za ljudska prava.³³ Također, poznato je i takmičenje moot court Nelson Mandela, koje organiziraju Univerzitet iz Pretorije, Akademija za ljudska prava, Pravni koledž iz Vašingtona, Američki univerzitet i Vijeće za ljudska prava UN.³⁴ Na regionalnom nivou niz godina organizirano je takmičenje moot court pred Evropskim sudom za ljudska prava, a ima i sve više takmičenja koja se organiziraju na nacionalnom nivou. U Srbiji povjerenik za zabranu diskriminacije svake godine organizira takmičenje pod nazivom "Osudi diskriminaciju" na kojem učestvuju studenti svih pravnih fakulteta. U Letoniji se organiziraju godišnje dva nacionalna takmičenja iz ljudskih prava a koje organiziraju Ombudsman i Fondacija "Dišlera fonds".³⁵

30. Evropska konvencija o ljudskim pravima u univerzitetskom obrazovanju i stručnom osposobljavanju, Vijeće Evrope, 2019, str. 16.

31. Više o programu pravnih klinika vidjeti na sajtu Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, http://www.ius.bg.ac.rs/Pravna%20klinika/Pravna_klinika_PF.htm.

32. Moot court takmičenje, <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=events/mootcourt&c=>.

33. Washington College of Law, <https://www.wcl.american.edu/impact/initiatives-programs/hracademy/moot/>

34. OHCHR, <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/NelsonMandelaWorldHRMootCourt.aspx>.

35. Evropska konvencija o ljudskim pravima u univerzitetskom obrazovanju i stručnom osposobljavanju, Vijeće Evrope, 2019, str. 16.

Studenti Pravnog fakulteta u Sarajevu redovno učestvuju u takmičenjima iz oblasti ljudskih prava, i to na Monroe Price Media Law Moot Court Competition, kojeg organizira Bonavero Institut za ljudska prava Univerziteta u Oksfordu, a samo takmičenje okuplja više od 200 fakulteta širom svijeta, Regional Moot Court Competition in Human Rights, kojeg organizira međunarodna nevladina organizacija Civil Rights Defenders i okuplja pravne fakultete sa prostora bivše Jugoslavije i Albanije, te na državnom takmičenju iz krivičnog prava (u okviru kojeg se, također, simulira suđenje pred Evropskim sudom za ljudska prava iz oblasti krivičnog prava).

c) Centri za ljudska prava

Na nekim univerzitetima, radi većeg fokusa na ljudska prava, osnovani su centri koji imaju zadatak da upravljaju projektima i razvijaju aktivnosti u oblasti ljudskih prava. Tako je Univerzitet u Eseksu 2009. godine osnovao Centar za ljudska prava, koji vodi projekte koji omogućavaju studentima da primjenjuju znanje u oblasti ljudskih prava na praktične situacije i koji teže da dalje razviju profesionalne vještine u partnerstvu sa organizacijama civilnog društva, međunarodnim organizacijama i nacionalnim institucijama za ljudska prava.³⁶ Studenti mogu da pohađaju Pravnu kliniku za ljudska prava, ili da pohađaju događaje i manifestacije u organizaciji Centra.

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu osnovao je 2016. godine Centar za ljudska prava uz veliku podršku Ureda Vijeća Evrope u Beogradu.³⁷ Centar je osnovan radi veće promocije ljudskih prava i unapređenja znanja među studentima na svim nivoima studija. Centar organizira ljetne i zimske škole za studente, specijalističke kurseve, gostujuća predavanja i vebinare, konferencije, kao i nagradne teme za studente.

Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu počeo je da radi 1. januara 1997. godine sa osnovnom podrškom Vijeća Evrope, Evropske unije, WUS Austrije, Ureda Visokog predstavnika i Instituta za ljudska prava Raoul Wallenberg. Namjera osnivača bila je da Centar služi kao referentno mjesto - meeting point - predstavnika akademske zajednice, vladinih i nevladinih organizacija, javnih službenika i pojedinaca zainteresiranih za izučavanje, promociju i zaštitu ljudskih prava. Centar nije bio zamišljen kao stroga akademska institucija, već kao aktivan partner u kreiranju javne svijesti o važnosti efektivne zaštite ljudskih prava u svakodnevnom životu. Misija Centra je zalaganje za ostvarivanje međunarodno priznatih ljudskih prava putem informiranja i osiguravanja potrebne dokumentacije, podučavanja, davanja stručnih savjeta, istraživanja i izvještavanja.

---

36. Vidjeti Human Rights Centre, <https://www.essex.ac.uk/centres-and-institutes/human-rights>.

37. Više o centru vidjeti na <http://www.ljudska-prava.org/sr/>.

Zahvaljujući profesionalnom i naprednom istraživačkom radu, tokom godina Centar je izrastao u model na osnovu kojeg su ustanovljeni centri za ljudska prava na univerzitetima u Banjoj Luci, Prištini, Podgorici i Zagrebu. U tom smislu Centar je, zaista, predstavljao primjer dobre prakse, što je i potvrđeno u Finalnom izvještaju Evropske univerzitetske asocijacije (2004) u kojem je Centar viđen kao zanimljiv poduhvat za cijeli Univerzitet.

U toku svog rada, poštujući principe rada osnivača, kao i vlastite misije, Centar je do sada učestvovao u implementaciji četrdeset nacionalnih i međunarodnih obrazovnih i naučnoistraživačkih programa, od kojih se izdvajaju dva projekta u okviru evropskog programa FP6 koji uključuju velike konzorcije evropskih univerziteta, kao i koordinaciju za Bosnu i Hercegovinu u regionalnom programu podrške društvenim istraživanjima, realizirao je više od dvadeset obrazovnih, istraživačkih i izdavačkih projekata, predstavljao je Univerzitet u Sarajevu na brojnim domaćim i međunarodnim konferencijama i skupovima, održavao je i razvijao bibliotečke servise za više od 1.000 korisnika i pet postdiplomskih studija, te razvio knjižni fond specijalne biblioteke i u potpunosti automatizirao bibliotečko poslovanje u skladu sa međunarodnim standardima i normativima. U posljednjih nekoliko godina aktivnosti Centra za ljudska prava su zamrle i ne vide se stvarni napori da se oživi djelovanje ovog univerzitetskog centra.

d) Kursevi HELP

Evropski program edukacije o ljudskim pravima za pravnike (HELP) pruža podršku državama članicama Vijeća Evrope u primjeni EKLJP na nacionalnom nivou, u skladu sa Preporukom Komiteta ministara (2004) broj 4,³⁸ Deklaracijom iz Interlakena iz 2010. godine,³⁹ Brajtonskom deklaracijom iz 2012. godine,⁴⁰ kao i Briselskom deklaracijom iz 2015. godine.⁴¹ Programom se osigurava da studenti i pravnici praktičari budu u toku sa standardima koji se stalno razvijaju i praksom ESLJP. HELP ciljano osigurava visokokvalitetne i prilagođene alate za obuku za sve pravne stručnjake u Evropi. HELP prvenstveno predstavlja platformu za učenje na daljinu o ljudskim pravima i nudi ukupno 35 kurseva iz oblasti ljudskih prava.⁴² Mnogi od ovih kurseva su prevedeni na bosanski ili jezike regiona koji su lako razumljivi studentima. Tokom učenja na daljinu koriste se brojne interaktivne alatke, kao što su videozapisi, filmovi, studije slučaja, kvizovi i slično. Posebna vrijednost ovih programa jeste što platforma daje mogućnost za postavljanje brojnih nacionalnih izvora (pravnih akata, sudske prakse, izvještaja o položaju određenih grupa i sl.), čime se evropski kontekst stavlja u nacionalni.

38. Preporuka Komiteta ministara Rec (2004) 4 državama članicama o Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima u univerzitetskom obrazovanju i stručnom usavršavanju (2004), 12. maja 2004.

39. Interlaken deklaracija, 19. februar 2010, https://www.echr.coe.int/Documents/2010_Interlaken_FinalDeclaration_ENG.pdf.

40. Brighton declaration, 19-20 April 2012, https://www.echr.coe.int/Documents/2012_Brighton_FinalDeclaration_ENG.pdf.

41. Briselska deklaracija, 27. marta 2015, https://www.echr.coe.int/Documents/Brussels_Declaration_ENG.pdf.

42. Listu kurseva moguće je pogledati na <https://www.coe.int/en/web/help/courses>.

Njihovim korišćenjem studenti imaju priliku da dobro razumiju materiju i da je primijene na hipotetičke situacije, učeći kako standarde sadržane u praksi ESLJP mogu da primijene na odluke koje se donose na nacionalnom nivou. Ovi kursevi se, uglavnom, nude za praktičare i organiziraju u okviru pravosudnih akademija. Međutim, sve više se upotrebljavaju i za studente. Prethodnih godina za studente Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu organizirani su kursevi EKLJP i azil, kao i Suzbijanje trgovine ljudima, ali kao dio vannastavnih aktivnosti. Kursevi HELP predstavljaju dodatne materijale i na nekim drugim fakultetima poput univerziteta iz Glazgova i Liverpula.⁴³

Međutim, tokom školske 2020/21. godine kurs HELP Antidiskriminaciono pravo postao je osnovni dio kurikuluma Pravne klinike za nediskriminaciju na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, a kurs Uvod u EKLJP postao je sastavni dio kursa Međunarodno pravo ljudskih prava za sve studente koji pretendiraju za više ocjene na ispitu (9 i 10). Kurs se sastoji od tri segmenta: uvoda u EKLJP, proceduru pred ESLJP i izvršenje presuda ESLJP.

---

43. Evropska konvencija o ljudskim pravima u univerzitetskom obrazovanju i stručnom osposobljavanju, Vijeće Evrope, 2019, str. 18.

3. Izučavanje ljudskih prava na pravnim fakultetima u BiH

3.1. Status materije ljudskih prava na pravnim fakultetima u BiH

Ovo istraživanje obuhvatilo je način izučavanja ljudskih prava na javnim pravnim fakultetima u Bosni i Hercegovini. Analizirani su nastavni planovi i programi I i II ciklusa studija na pravnim fakultetima osam državnih univerziteta: Univerziteta u Sarajevu, Univerziteta u Tuzli, Univerziteta u Zenici, Univerziteta u Banjoj Luci, Univerziteta u Istočnom Sarajevu, Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, Sveučilišta u Mostaru i Univerziteta u Bihaću. Način izučavanja ljudskih prava na pravnim fakultetima je neujednačen. Trenutno je polovina navedenih fakulteta u nastavne planove i programe I ciklusa studija uvela obavezan predmet Ljudska prava (fakulteti u Tuzli, Zenici, „Džemal Bijedić“ u Mostaru i Bihaću). Na ovim fakultetima pozicija predmeta je vrlo različita, ljudska prava izučavaju se na različitim godinama studija – od I godine studija na pravnim fakultetima u Tuzli i Bihaću do IV godine studija na Pravnom fakultetu Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru. Pozicija predmeta na određenoj godini studija na fakultetima koji poznaju obavezan predmet Ljudska prava utjecala je i na sam sadržaj predmeta.

Na ostalim pravnim fakultetima ljudska prava se izučavaju, uglavnom, kao izborni predmet. Na fakultetima na kojima se ljudska prava izučavaju kao izborni predmet primjetno je diferenciranje u pogledu naziva i ciljeva pojedinih predmeta koji kao sadržaj imaju izučavanje ljudskih prava – od općepostavljenih ciljeva i sadržaja predmeta koji se tiču pregleda mehanizama i instrumenata za zaštitu ljudskih prava, npr. na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Mostaru pod nazivom Međunarodnopravna zaštita ljudskih prava, do usko određenih ciljeva i sadržaja pojedinih predmeta na kojima se detaljno izučavaju pojedine teme iz prava ljudskih prava kao što je npr. slučaj sa predmetima Antidiskriminaciono radno pravo, Gender i pravo, Lična prava ili Pravo manjina na Pravnom fakultetu u Sarajevu.

Također, fakulteti koji su uveli obavezan predmet Ljudska prava na I ciklusu studija i dalje nude niz izbornih predmeta koji se tiču pojedinih oblasti u kojima se ostvaruju i štite ljudska prava. Tako, Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru, pored obaveznog predmeta Pravo ljudskih prava, nudi izborne predmete poput Prava djeteta ili Ličnih prava, a Pravni fakultet u Zenici, pored obaveznog predmeta Ljudska prava, nudi studentima izborne predmete poput Unutrašnje tržište i ljudska prava u EU i Antidiskriminaciono privatno pravo.

Nastavni planovi i programi pravnih fakulteta u Istočnom Sarajevu i Banjoj Luci u okviru I ciklusa studija ne sadrže predmete čiji bi fokus bio usmjeren na izučavanje prava ljudskih prava.

Nastavni planovi i programi II ciklusa studija na svim državnim fakultetima u Bosni i Hercegovini uvode predmete iz prava ljudskih prava u okviru pojedinih modula ili smjerova.

Poput I ciklusa studija, i u programima II ciklusa ljudska prava su pozicionirana kao obavezni ili izborni predmeti sa vrlo različitim sadržajima (npr. u Banjoj Luci studenti modula Međunarodno pravo slušaju jedan obavezni predmet Postupak pred Evropskim sudom za ljudska prava, a npr. studenti Pravnog fakulteta Univerziteta „Džemal Bijedić“ u okviru Državnopravnog smjera pohađaju nastavu na predmetima Evropski sistem ljudskih prava i Ustavnosudska zaštita ljudskih prava i sloboda, a studenti u Sarajevu u okviru Teorijskopravnog smjera nastavu iz predmeta Sistem ljudskih prava i Mehanizmi za zaštitu ljudskih prava.

Materija ljudskih prava se tradicionalno izučava i u nizu drugih predmeta, ponajviše u okviru Ustavnog prava, potom Međunarodnog javnog prava, Porodičnog prava, Radnog prava, Krivičnog prava i drugih a to je naročito vidljivo u programima onih fakulteta koji nisu uveli obavezne (pa čak i izborne) predmete iz ljudskih prava.

3.1.1. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu

Reformiranim nastavnim planom i programom Dodiplomskog univerzitetskog studija prava – I ciklusa na Pravnom fakultetu u Sarajevu iz marta 2018. godine predviđeno je da studenti za stjecanje diplome bakalaureata prava tokom četiri godine studija odslušaju i polože 42 obavezna i tri izborna predmeta koje biraju sa liste izbornih predmeta. Studenti izborne predmete mogu odabrati od II godine studija, birajući jedan od najmanje pet ponuđenih predmeta za određenu studijsku godinu. Liste izbornih predmeta za tri godine studija sadrže ukupno 55 izbornih predmeta.⁴⁴

Uvidom u navedeni program možemo zaključiti da pravo ljudskih prava nije uvedeno kao poseban obavezni predmet tokom I ciklusa studija. Materija ljudskih prava na Pravnom fakultetu u Sarajevu primarno se izučava putem posebnih izbornih predmeta čiji je cilj proučavanje pojedinih oblasti koje se tiču ostvarenja i zaštite ljudskih prava. U tom smislu posebno se izdvajaju izborni predmeti koji pripadaju naučnim oblastima objedinjenim u okviru Katedre za državno i međunarodno javno pravo. Na II godini studija kao izborni predmet pozicionirana je **Pravna klinika iz ljudskih prava** čiji je cilj razvijanje analitičkog i kritičkog pristupa pitanjima ljudskih prava, te razvijanje pravničkih vještina. Na ovom predmetu, čiji je ukupni fond 30 časova, studenti se upoznaju sa razvojem ideje o ljudskim pravima, klasifikacijom ljudskih prava u pravnom poretku, instrumentima i mehanizmima zaštite ljudskih prava, univerzalnim, regionalnim i lokalnim sistemima zaštite ljudskih prava, te zabranom diskriminacije.⁴⁵

44. <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2018/05/STUDIJSKI-PROGRAM-DODIPLOMSKI-UNIVERZITETSKI-STUDIJ-PRAVA.pdf>

45. Literatura za upoznavanje sa materijom su udžbenici Jasna Muftić-Bakšić, Sistem ljudskih prava, University Press Magistrat, Sarajevo, 2002, Vesna Kazazić, Mirjana Defterdarević-Nadaždin, Rebeka Kotlo, Ljudska prava – praktikum, Centar za ljudska prava, Mostar, 2009, Nedo Miličević, Ljudska prava, Magistrat, Sarajevo, 2000, te općenito navedeno Zbirka presuda Evropskog suda za ljudska prava (e-baza HUDOC).

Na III godini studija studenti mogu birati predmet **Gender i pravo** sa fokusom na izučavanju prava iz rodne/gender-perspektive, a akcent je stavljen na pitanje spolne diskriminacije. Sadržaj navedenog predmeta obuhvata tematske cjeline koje se odnose na razumijevanje pojma rodne/gender-jednakosti, izučavanje kulturnih stereotipa i njihove povezanosti sa pravom, globalnom (nivo UN) i regionalnom politikom za sprečavanje diskriminacije žena, spolne diskriminacije u BiH, mapiranje glavnih problema na globalnom nivou u vezi sa priznavanjem, uživanjem i zaštitom ljudskih prava žena, feminističku jurisprudenciju, seksualnu orijentaciju i gender.⁴⁶

Pravo manjina kao izborni predmet je na završnoj godini studija. Materija ovog predmeta posvećena je proučavanju pitanja koja se odnose na zabranu diskriminacije, zaštitu manjina u sistemu Ujedinjenih naroda, evropskog mehanizma za zaštitu ljudskih prava, te u BiH, kao i drugim oblastima zaštite prava manjina u pojedinim oblastima (obrazovanja, kulturnog naslijeđa, tradicije i medija). Izborni predmet IV godine studija je **Antidiskriminacijsko radno pravo** sa ciljem stjecanja znanja i vještina studenata o različitim pojavnim oblicima diskriminacije u oblasti rada i zapošljavanja, te dubljeg razumijevanja njihovih učinaka, kao i mjera za suzbijanje diskriminacije u sistemu radnih odnosa, uključujući cjeline koje se odnose na međunarodne, regionalne i nacionalne izvore koji zabranjuju diskriminaciju u području radnih odnosa, te specifičnostima radnopravne diskriminacije po pojedinim osnovama (spol, spolna orijentacija, invalidnost, dob, vjera). Na izbornom predmetu **Ustavno sudstvo**, s obzirom na apelacionu nadležnost suda i ulogu u zaštiti ljudskih prava, studenti slušaju tematsku cjelinu koja proučava ustavno sudovanje u odnosu na evropski sistem zaštite prava. Svakako je potrebno spomenuti da se pojedini segmenti prava ljudskih prava izučavaju i u okviru drugih izbornih predmeta poput **Ličnih prava** (pravo na vlastitu sliku, ime, right of publicity, pravo na čast i ugled, privatnost i zaštitu ličnih podataka), **Pravne klinike iz porodičnog prava**, **Prava zaštite potrošača**, **Međunarodnog krivičnog prava**, **Privatnog medicinskog prava**, **Ekološkog prava** i **Rimskog prava u modernoj sudskoj praksi**.

Na obaveznim predmetima materija ljudskih prava se izučava u okviru nastavnog predmeta Ustavno pravo I u kojem se tokom tri sedmice svi studenti upoznaju sa teorijskim shvatanjima o ljudskim pravima, međunarodnim standardima prava čovjeka, ljudskim pravima I, II i III generacije, te ustavnim garancijama ljudskih prava u BiH. Na obaveznim predmetima **Radno pravo** (ljudska prava na radu, povodom rada i u vezi sa radom), **Krivično-procesno pravo II** i **Penologija** obrađuju se specifični aspekti materije ljudskih prava.

---

46. Dr. Jasna Bakšić- Muftić, dr. Nada Ler- Sofronić, dr. Jasminka Gradašćević- Sijerčić, mr. Maida Fetahagić, Socio-ekonomski položaj žena u BiH, „Jež“, Sarajevo, 2003, Jasna Bakšić- Muftić, Ženska prava, Magistrat, Sarajevo, 2006, M. Halilović (et al), Rodne predrasude u primjeni prava: Bosanskohercegovački i međunarodni pravni okvir i praksa, Atlantska inicijativa, Sarajevo, 2017, Damir Banović i Vladana Vasić, Seksualna orijentacija i rodni identitet: Pravo i praksa u Bosni i Hercegovini, izdavač: Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2013, Damir Banović et al, Transformacija prava, Modeli pravnog regulisanja prilagodbe spola u BiH, izdavač: Sarajevski otvoreni centar, 2016.

U programu II ciklusa studija na Teorijskopravnom smjeru nastavni predmet **Sistem ljudskih prava** je pozicioniran kao obavezni, a predmet **Mehanizmi zaštite ljudskih prava** kao izborni predmet. U okviru obaveznog predmeta izučavaju se cjeline detaljno posvećene priznavanju ljudskih prava (individualna i kolektivna ljudska prava, identiteti i ljudska prava, manjinska prava i politička participacija), uživanju ljudskih prava (univerzalizam i kulturni partikularizam, istraživanje diskriminacije/stereotipi, kultura, historija, ograničavanje ljudskih prava), te zaštiti ljudskih prava (mehanizmi UN, evropski sistem, regionalni sistemi i domaći sistemi zaštite ljudskih prava). Na izbornom predmetu **Mehanizmi zaštite ljudskih prava** studenti se upoznaju sa načinom primjene univerzalnih i regionalnih konvencija i drugih normativnih izvora za zaštitu ljudskih prava, te uvjetima za obraćanje univerzalnim i regionalnim tijelima.⁴⁷ Pored navedenih predmeta, pojedine oblasti ostvarenja i zaštite ljudskih prava izučavaju se i na obaveznom predmetu **Krivičnopravna zaštita ljudskih prava i EU** (razvoj krivičnopravne zaštite osnovnih prava i sloboda u pravnim aktima Evropske unije, Povelja Evropske unije o ljudskim pravima – krivičnopravni segmenti, Evropski sud pravde i Evropski sud za zaštitu ljudskih prava – utjecaj na nacionalno krivično pravo) na Krivičnopravnom smjeru i obaveznom predmetu **Pravo stranaca** na Međunarodnopravnom smjeru, te izbornim predmetima **Pravo djeteta** na smjeru Građansko pravo, **Pravo na razvoj** na Pravno-ekonomskom smjeru i **Radne migracije** na smjeru Pravo Evropske unije.

3.1.2. Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu

Akadske studije prvog ciklusa na Pravnom fakultetu Univerziteta u Istočnom Sarajevu traju četiri godine i vrednuju se sa 240 bodova ECTS. Sve četiri godine studija, odnosno svih osam semestara, nastava se provodi prema nastavnom planu i programu zasnovanom na Bolonjskim principima. Kako je navedeno u Obrazovnim ciljevima za I ciklus studija, studijski program Pravo je jedini program na Univerzitetu u Istočnom Sarajevu koji studentima pruža znanje iz pravnih nauka kao fundamentalnih društvenih nauka. Pravne discipline spadaju u red klasičnih disciplina koje se izučavaju na svim univerzitetima. On je osmišljen tako da studentima pruža znanje iz svih pravnih disciplina koje se bave proučavanjem svih grana prava. Na taj način student ima priliku da stekne znanje iz svih oblasti pravne nauke, što ga osposobljava da nakon svršetka studija obavlja poslove pravnika u bilo kojoj instituciji ili organizaciji ili samostalno.⁴⁸ Da bi stekao diplomu, student je obavezan da položi 39 predmeta.

47. Tematske cjeline su: Mehanizmi UN za zaštitu ljudskih prava, Evropski sistem zaštite ljudskih prava, Regionalni sistemi zaštite ljudskih prava, Domaći mehanizmi za zaštitu ljudskih prava, Ustavni sud i praksa Ustavnog suda, Mehanizmi izvršne vlasti za zaštitu ljudskih prava, Mehanizmi zakonodavne vlasti za zaštitu ljudskih prava, Nevladine organizacije za zaštitu ljudskih prava.

48. <https://www.pravni.ues.rs.ba/o-fakultetu/studijski-programi/silabusi-i-ciklus-studija>

Prema nastavnom planu za I ciklus studija, obaveznih predmeta ima ukupno 37, izbornih četiri (od kojih student bira jedan na III, odnosno IV godini studija⁴⁹), uz obavezu da studenti koji u srednjoj školi nisu imali predmet Latinski jezik ne mogu polagati nijedan ispit na I godini prije nego što polože taj ispit. Posebnog predmeta pod nazivom Ljudska prava nema u nastavnom planu i programu fakulteta, a materija ljudskih prava se fragmentarno izučava u nizu drugih predmeta, prvenstveno u okviru nastavnog predmeta **Ustavno pravo I** na II godini studija. U okviru navedenog predmeta izučavaju se pojam i klasifikacija ljudskih prava i sloboda, lična, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava i slobode, te ljudska prava i slobode u ustavnom sistemu Bosne i Hercegovine.

Nastavni predmet **Ustavno pravo II** za tematsku cjelinu ima materiju ustavnog sudstva sa posebnom temom o ustavnom sudstvu u Bosni i Hercegovini i postupkom pred sudom. Osnovna literatura je udžbenik „Ustavno pravo“ autora Ratka Markovića, a dopunsku predstavlja udžbenik „Ustavno pravo Bosne i Hercegovine“ autora Nedima Ademovića, Josefa Marka i Gorana Markovića.

Saznanja o zaštiti ljudskih prava na međunarodnom nivou studenti stječu putem predmeta **Međunarodno javno pravo** na III godini studija u okviru kojega se, kao posebne tematske cjeline, izučavaju Međunarodna ljudska prava, Međunarodno krivično pravo i Međunarodno pravo zaštite i očuvanja životne sredine. Iz objavljenog programa može se zaključiti da je fokus, uglavnom, usmjeren na katalog prava, a manje na pravne i institucionalne okvire za zaštitu ljudskih prava na međunarodnom nivou. Iako se na navedenom predmetu obrađuje tematska cjelina međunarodno krivično pravo, studenti koji odaberu izborni predmet **Međunarodno krivično pravo** stječu dodatno znanje i o izvorima međunarodnog krivičnog prava, osnovnim načelima, te pojmu, elementima općeg pojma i klasifikaciji međunarodnih krivičnih djela. Pored navedenih predmeta, u okviru predmeta **Sociologija** na I godini studija obrađuju se cjeline koje se odnose na prava etničkih zajednica, društvenu strukturu i nejednakost, siromaštvo kao društveni i pravni problem, te ekološke probleme. Na II godini studija na **Porodičnom pravu** obrađuje se tematska cjelina zaštite od nasilja u porodici.

Na II ciklusu studija, prema dostupnom nastavnom planu, u okviru studijskog programa **Javno pravo** studenti mogu odabrati dva izborna predmeta, i to: **Izborno pravo i Međunarodnopravnu zaštitu ljudskih prava i sloboda**. Na studijskom programu Građansko pravo na listi izbornih predmeta nalazi se predmet **Prava djeteta**.

---

49. Izborni predmeti na III godini studija su Pravno normiranje i Pravna informatika, a na IV godini studija Međunarodno krivično pravo i Stečajno pravo.

3.1.3. Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“

Pravni fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ organizira četverogodišnji studij prava. Predmeti utvrđeni nastavnim planom i programom odražavaju sličnost programu koji se izvodi na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Tokom studija se izučava ukupno 55 predmeta od čega 50 obaveznih i pet izbornih nastavnih predmeta. Izborni predmeti se biraju sa liste od ukupno 62 izborna predmeta. Za studente IV godine nastavnim planom je predviđena obavezna praksa u trajanju od 21 dan u pravosudnim ili upravnim organima. Nastavni plan I ciklusa studija, odnosno obavezni i izborni predmeti sadržani u njemu omogućavaju stjecanje općih i posebnih teorijskih i praktičnih znanja i vještina iz gotovo svih oblasti prava u kojim studenti mogu da se zaposle i osposobljavanje za uspješno obavljanje poslova.⁵⁰ Od akademske 2018/2019. godine na Pravnom fakultetu izvodi se još jedan studijski program I ciklusa studija - Kriminologija i sigurnosne studije.

Nastavni program Pravnog fakulteta Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru na IV godini studija uveo je obavezan predmet **Pravo ljudskih prava** sa ciljem stjecanja znanja o univerzalnoj vrijednosti ljudskih prava, mehanizmima zaštite ljudskih prava - univerzalnim, regionalnim, te nacionalnim, o tome da djelotvornost mehanizama zaštite, uprkos dominantno univerzalno prihvaćenim standardima, još zavisi od kooperativnosti nacionalnih vlasti, kao suverenih vlasti koje neposredno provode odluke međunarodnih instanci u postupcima zaštite ljudskih prava, da se kao garant, ali istovremeno kao najveća opasnost za ostvarivanje ljudskih prava pojavljuje suverena državna vlast, te da posljednja instanca u postupku zaštite nije u okviru domaćeg, već međunarodnog pravnog sistema. Teme koje se obrađuju putem sedmičnog fonda od tri časa predavanja i časa vježbi obuhvataju sljedeće cjeline:

1. Razvoj ideje ljudskih prava,
2. Ljudska prava u sistemu unutrašnjeg i sistemu međunarodnog prava,
3. UN sistem ljudskih prava,
4. Povelja UN,
5. Međunarodni zakonik o ljudskim pravima,
6. Pregled regionalnih dokumenata za zaštitu ljudskih prava i njihove specifičnosti,
7. Evropski sistem ljudskih prava,
8. Evropska konvencija o ljudskim pravima, historijski kontekst i pravni značaj,
9. Materijalne odredbe Konvencije,
10. Evropski sud za ljudska prava,
11. Nadležnost i postupak pred sudom,
12. Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi,
13. Univerzalizam i kulturni relativizam ljudskih prava,
14. Ljudska prava u ustavnom sistemu Bosne i Hercegovine.⁵¹

50. <https://pf.unmo.ba/studij/i-ciklus.aspx>.

51. Literatura za ovaj nastavni predmet su udžbenici: V. Dimitrijević, D. Popović, T. Papić, V. Petrović, Međunarodno pravo ljudskih prava, Beograd, 2007, Mirjana Nadaždin-Defterdarević, Evropska konvencija prema praksi Evropskog suda za ljudska prava, Mostar, 2007, Neđo Miličević, Ljudska prava, Sarajevo, 2007, Jasna Bakšić-Muftić, Sistem ljudskih prava, Magistrat, Sarajevo, 2000, Thomas Burgenthal, Međunarodna ljudska prava u sažetom obliku, Magistrat, Sarajevo, 1998, Vojin Dimitrijević, Milan Paunović, Vladimir Đerić, Ljudska prava, Beograd, 1997, V. Kazazić, M. Nadaždin-Defterdarević, R. Kotlo, Praktikum za ljudska prava, Mostar, 2010.

Pored navedenog predmeta, materija ljudskih prava izučava se i na predmetu **Ustavno pravo I**. U sadržaju navedenog predmeta je stjecanje osnovnih i neophodnih saznanja o civilnom društvu i ljudskim pravima, a cilj učenja jesu usvajanje znanja i vještina o ljudskim pravima, sistemima njihove zaštite, prepoznavanju i određivanju ljudskih prava i sloboda iz Ustava BiH, kao i mehanizmima njihove zaštite. Sadržaj predmeta obuhvata zasebne cjeline o ljudskim pravima, njihovoj klasifikaciji, ličnim i političkim pravima, ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, te ograničenjima i zaštiti ljudskih prava.⁵²

Jedan od ciljeva obaveznih nastavnih predmeta **Bračno pravo i Roditeljsko i starateljsko pravo** jeste analiziranje domaće i evropske sudske prakse radi evaluacije domaćih zakonskih propisa i osposobljavanje za postupanje u praksi u skladu sa zahtjevima postavljenim u domaćem i evropskom porodičnom pravu, ali i u skladu sa zahtjevima iz međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima, posebno o pravima djece.

U okviru Bračnog prava izučavaju se i tematske cjeline koje se odnose na porodicu i brak (homoseksualni i heteroseksualni) u dokumentima Ujedinjenih naroda i Vijeća Evrope i u zakonodavstvu Evropske unije, te praksi Evropskog suda za ljudska prava i Evropskog suda pravde, kao i pojam i pravno uređenje heteroseksualne vanbračne zajednice, zatim, izdržavanje i imovinski odnosi vanbračnih partnera, te homoseksualna vanbračna zajednica u evropskom i uporednom pravu.

Od izbornih predmeta koji posebno obuhvataju materiju ljudskih prava potrebno je navesti **Evropsko porodično pravo** u kojem se posebno izučavaju pitanja prava na brak transseksualaca i homoseksualaca, zatim, vanbračna heteroseksualna i homoseksualna zajednica, zaštita prava i interesa djeteta, te zaštita od nasilja, kao i utjecaj *acquis communautaire* u oblasti porodičnog prava na pravo BiH. Izborni predmet **Prava djeteta** posvećen je u potpunosti pitanjima ostvarenja i zaštite prava djece, a u okviru silabusa ovog predmeta predviđene su posjete Uredu Ombudsmena BiH u Mostaru radi upoznavanja sa poštivanjem/kršenjem prava djeteta u praksi, Domu za djecu bez roditeljskog staranja radi upoznavanja sa prilikama u kojim žive djeca bez roditeljskog staranja i uočavanja mogućnosti da se popravi njihov položaj, školi za djecu s posebnim potrebama radi upoznavanja sa stanjem u oblasti zaštite ove djece i poštivanja zahtjeva postavljenih u međunarodnim i domaćim dokumentima, te posjeta centru za socijalni rad radi upoznavanja sa ostvarivanjem prava djeteta u praksi ovog organa. Izborni predmet **Lična prava** obrađuje sadržaje koji se odnose na pravo na život, zdravlje, tjelesni integritet i slobodu, na psihički integritet, vlastitu sliku/lik, na glas/izgovorenu riječ, ime, privatnost, zaštitu časti i ugleda, kao i zaštitu ličnih prava u domaćem pravnom poretku.

---

52. Literatura za **Ustavno pravo I** obuhvata, između ostalih, već spomenuti udžbenik **Sistem ljudskih prava**, kao i **Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i osnovnim slobodama**.

Materija ljudskih prava segmentarno se izučava i u okviru izbornih predmeta **Civilno društvo, Medicinsko pravo, Međunarodno krivično pravo, Ustavno sudstvo i Pravo medija**, te obaveznih predmeta **Krivično pravo I** (posebna krivična djela) i **Radno pravo** (međunarodni izvori radnog prava i Međunarodna organizacija rada).

Na jednogodišnjem programu II ciklusa studija Međunarodni odnosi i diplomatija na Pravnom fakultetu Univerziteta „Džemal Bijedić“ studenti imaju mogućnost da odaberu sa liste od pet izbornih predmeta (biraju po jedan predmet u svakom semestru) predmet **Međunarodni sistemi zaštite ljudskih prava** i da, u okviru fonda od ukupno 15 časova, prodube znanje o zaista širokim temama koje polaze od razvoja ideje o ljudskim pravima, odnosom između međunarodnog i unutrašnjeg prava ljudskih prava, UN sistema ljudskih prava preko pravnog i političkog karaktera dokumenata UN, regionalnih dokumenata za zaštitu ljudskih prava, pa sve do rada političkih organa međunarodnih organizacija radi zaštite ljudskih prava i ostvarenja ljudskih prava u Bosni i Hercegovini.

Na II ciklusu studija u okviru programa Državnopravnog smjera studenti slušaju predavanja iz obaveznog nastavnog predmeta **Evropski sistem ljudskih prava** čiji je fond 30 časova. Sadržaj predmeta odnosi se na izučavanje strukture i sadržaja, te tumačenje i primjenu prava i sloboda zajamčenih Konvencijom. Pored analize zaštićenih prava i sloboda, u okviru predmeta se izučavaju nadležnost i sastav, te postupak pred Evropskim sudom za ljudska prava. U okviru ovog smjera studenti mogu odabrati sa liste izbornih predmeta predmet **Ustavnosudska zaštita ljudskih prava i sloboda** u okviru kojeg se (fond od 15 časova) proučavaju ustavna žalba/tužba i uloga ustavnih sudova u uporednom pravu, te zaštita ljudskih prava i sloboda u BiH putem sistema ustavnog sudovanja. Također, na Građanskopravnom smjeru studenti slušaju obavezni predmet posvećen **Evropskom porodičnom pravu**, čiji sadržaj donekle odražava sadržaj izbornog predmeta istog naziva sa I ciklusa studija. Naravno da su pojedine oblasti ostvarivanja i zaštite ljudskih prava uključene i u niz drugih predmeta koji se izvode na II ciklusu studija poput **Prava zaštite potrošača, Evropskog građanskog procesnog prava i Evropskog međunarodnog privatnog i procesnog prava**.

3.1.4. Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru

Pravni fakultet Sveučilišta u Mostaru izvodi četverogodišnji program preddiplomskog studija Prava čijim se svršetkom stječe zvanje prvostupnik (bachelor) prava, a diplomski studij za stjecanje akademskog zvanja magistar prava traje jednu godinu. Tokom studija studenti su obavezni da polože 48 ispita od čega su četiri izborni predmeti, te tri seminara. Prema nastavnom planu i programu I ciklusa studija na Pravnom fakultetu, materija ljudskih prava izučava se na obaveznom nastavnom predmetu **Ustavno pravo I** sa ciljem da se studenti upoznaju sa slobodama i pravima čovjeka i građanina, te sa objašnjenjem ustavnopravne regulative ljudskih prava i osnovnih sloboda u Bosni i Hercegovini. Također, cilj je da se studenti upoznaju sa pravima i slobodama zajamčenim Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i protokolima, kao i sa mogućnostima ostvarivanja zaštite pred Evropskim sudom za ljudska prava, te da se prezentira sudska praksa o pitanjima zaštite pojedinih prava. Iako se radi o ciljevima predmeta, izvedbeni plan ukazuje da je fokus prvenstveno usmjeren na nacionalni sistem ostvarivanja i zaštite ljudskih prava. Ipak, priloženi kalendar nastave pokazuje da je u radu sa studentima vrlo malo vremena, svega jedan susret, posvećeno cjelini koja se odnosi na međunarodne dokumente: Opću deklaraciju o ljudskim pravima i Evropsku konvenciju, te Evropski sud za ljudska prava. Na III godini studija jedan od izbornih predmeta koji studenti biraju u VI semestru sa ukupnim fondom od 30 časova predavanja jeste **Međunarodnopravna zaštita ljudskih prava**. Pored navedenih predmeta, pojedini segmenti iz oblasti ljudskih prava izučavaju se u okviru drugih obaveznih i izbornih predmeta poput **Porodičnog prava** (prava djece), **Medicinskog prava**, **Sindikalnog prava** i **Transnacionalnog i međunarodnog kaznenog prava**.

Na II ciklusu studija na predmetu **Evropsko građansko postupovno pravo** izučavaju se građanska procesna prava zajamčena Evropskom konvencijom, pravo na pravično suđenje i pravo na djelotvoran pravni lijek, te Evropski sud za ljudska prava. U okviru predmeta **Teorijski izazovi građanskog prava** obrađuju se teme u vezi sa oblasti ličnih prava, te specifične cjeline zaštite prava na predmetima **Međunarodno humanitarno pravo** i **Pravo zaštite potrošača**.

3.1.5. Pravni fakultet Univerziteta u Zenici

Prema važećem nastavnom planu i programu Pravnog fakulteta u Zenici, studenti su obavezni da polože ispite iz 38 obaveznih i tri izborna nastavna predmeta tokom I ciklusa studija. Prema novom nastavnom planu i programu, predmeti koji su bili podijeljeni u dva semestra sada su objedinjeni u jednosemestralne predmete, spojeni su kao jedan predmet i nastava će se izvoditi u jednom semestru. Studentima III i IV godine studija je omogućeno da se u okviru obaveznih predmeta iz nastavne grupe opredijele za predmete iz četiri različite naučne oblasti. Na II godini studija uveden je obavezni predmet **Ljudska prava**. Navedeni predmet pozicioniran je u IV semestru studija sa sedmičnim fondom od tri časa predavanja i časom vježbi. Naznačeni cilj predmeta jeste da studentima približe pojam, prirodu i izvore ljudskih prava, te njihovu klasifikaciju. Poseban segment je nadzor međunarodnih organizacija nad poštivanjem ljudskih prava čiji je cilj obraditi univerzalne i regionalne mehanizme zaštite osnovnih ljudskih prava i sloboda. Fokus je usmjeren na evropski sistem zaštite, posebno putem Vijeća Evrope i Evropske unije, uključujući sistem ostvarivanja i zaštite ljudskih prava u Ustavu Bosne i Hercegovine. Program predmeta obuhvata široko postavljene tematske cjeline, uključujući, pored već navedenih tema predmeta, univerzalne i regionalne organizacije, zatim, evropski sistem zaštite ljudskih prava i nevladine organizacije i ljudska prava. Posebno se obrađuju teme u vezi sa pravom na život i slobodu, pravom na pravično i zakonito suđenje (pravni integritet ličnosti), duševnim i moralnim, te društvenim, političkim i ekonomskim integritetom ličnosti. Zaštita posebnih kategorija (apatridi, izbjeglice i interno raseljene osobe, djeca, žene, osobe sa invaliditetom, radnici migranti, zaštita manjina i domorodačkih naroda) predstavlja posebne cjeline koje se izučavaju na ovom predmetu.⁵³

Materija ljudskih prava izučava se i u okviru drugih obaveznih i izbornih predmeta. Obavezni nastavni predmeti **Ustavno pravo** (ljudska prava), **Porodično pravo** (prava djeteta), **Radno pravo** (zabrana diskriminacije), **Međunarodno krivično pravo**, **Kriminologija** (nasilje u porodici, seksualno nasilje), također, sadrže posebne cjeline koje se odnose na pojedine segmente ostvarivanja i zaštite ljudskih prava.

---

53. Literaturu predstavljaju sljedeći udžbenici: (obavezna literatura) M. Paunović, B. Krivokapić, I. Krstić, Međunarodna ljudska prava, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2018, (dodatna literatura) 1. D. Simović, M. Stanković, V. Petrov, Ljudska prava, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2018, 2. D. Popović et al, Komentar Konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, „Službeni glasnik“, Beograd, 2017, 3. D. Samardžić, Z. Meškić, Pravo Evropske unije II – Povelja EU o osnovnim pravima, Pravni fakultet Univerziteta u Zenici, Zenica, 2017, 4. J. Bakšić-Muftić, Sistem ljudskih prava, Fond Otvoreno društvo BiH, Pravni centar, Sarajevo, 2002, 5. D. Popović, Evropski sud za ljudska prava, „Službeni glasnik“, Beograd, 2017, 6. Č. Sadiković, Evropsko pravo ljudskih prava, Magistrat, Sarajevo, 2001, 7. J. Omejec, Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda u praksi Evropskog suda za ljudska prava: Strasbourgški *acquis*, „Novi informator“, Zagreb, 2013, 8. A. Jašarbegović, Ustavnosudska zaštita ljudskih prava i osnovnih sloboda sa posebnim osvrtom na rješenja u Bosni i Hercegovini, Mostar, 2016, 9. D. Shelton (ed.), The Oxford Handbook of International Human Rights Law, Oxford University Press, Oxford, 2013, 10. S. Sali, Z. Terzić, Međunarodni dokumenti o ljudskim pravima – instrumenti Ustava Federacije Bosne i Hercegovine, Pravni centar, Fond Otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1996, 11. O. H. Stephens, J. M. Scheb II, American Constitutional Law Volume II: Civil Rights and Liberties, Thomson Wadsworth, USA – Belmont, 2008, 12. O. H. Stephens, J.M. Scheb II, American Constitutional Law Volume I: Sources of Power and Restraint, Thomson Wadsworth, Belmont, 2008, 13. M. Tushnet, Weak Courts, Strong Rights: Judicial Review and Social Welfare Rights in Comparative Constitutional Law, Princeton University Press, Princeton, 2008, 14. H. Stokke, Human Rights as a Mechanism for Integration in Bosnia-Herzegovina, International Journal on Minority and Group Rights, Hein Online, (EuR 2008).

Pored ovih predmeta, u okviru obaveznog predmeta **Evropsko privatno pravo** izučavaju se cjeline koje se odnose na pravni okvir antidiskriminacijskog privatnog prava, zabranjenog osnovima diskriminacije u direktivama EU i BiH, te na procesnopravne aspekte antidiskriminacijske zaštite prema pravu EU i pravu BiH.

Od niza izbornih predmeta koji, također, obuhvataju i materiju ljudskih prava (**Ustavno sudstvo, Sudsko pravo u BiH, Izorno pravo, Medijsko pravo, Digitalizacija i zaštita ličnih podataka**) posebno se izdvajaju predmeti **Unutrašnje tržište i ljudska prava u EU** unutar kojeg se izučavaju cjeline koje se odnose na pitanja tržišnih sloboda i ljudskih prava kao osnovnih oblasti prava EU, zatim, **Antidiskriminaciono privatno pravo** koje fokus usmjerava na privatnopravni aspekt zaštite i posebnosti antidiskriminacionog parničnog postupka, specifičnosti dokaznog postupka kako u odnosu na diskriminatorne pojave u cjelini, tako i u odnosu na posebne oblike diskriminacije. Cilj izbornog predmeta **Moot Court** jeste da upozna studente sa primjenom prava u praksi pisanjem tužbe ili odgovora na tužbu, predstavke pred Evropskim sudom za ljudska prava, apelacije Ustavnom sudu, odnosno optužnice putem prakse evropskih i međunarodnih sudova.

Na II ciklusu studija studenti pohađaju nastavu iz obaveznog predmeta **Antidiskriminacijsko privatno pravo EU** na kojem stječu vještine primjene antidiskriminacijskih propisa na privatnopravne odnose, uključujući sposobnost da se pronade i primijeni praksa Suda EU, kao i izvori primarnog i sekundarnog prava u ovoj oblasti. Na predmetu **Evropsko porodično pravo** tematske cjeline obuhvataju teme koje se odnose na pravo na zajednice života/brak i vanbračnu hetero/homoseksualnu zajednicu, te zaštitu prava i interesa djeteta u zemljama članicama EU. Magistarski program na smjeru Državno i međunarodno javno pravo uvodi nastavni predmet **Ljudska prava** čiji je cilj da upozna studente sa Općom deklaracijom o pravima čovjeka, međunarodnim paktovima, te drugim važnim dokumentima međunarodnog prava kojima se štite ljudska prava. Također, postoji i drugi cilj koji se odnosi na stjecanje znanja o različitim filozofsko-pravnim perspektivama ljudskih prava (različitim definicijama prava i različitim određivanjem bitnih obilježja, dosega i funkcija prava).⁵⁴

---

54. Literatura na ovom nastavnom predmetu je: Jack Donnelly, Međunarodna ljudska prava, Sarajevo, Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, 1999, Jasna Bakšić-Muftić i Ljiljana Mijović, Čitanka ljudskih prava, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, 2001, V. Dimitrijević- D. Popović-T. Papić -V. Petrović, Međunarodno pravo ljudskih prava, Beograd, 2006, Čazim Sadiković, Evropsko pravo i ljudska prava, Sarajevo, 2001. godine, Neđo Miličević, Ljudska prava, Sarajevo, 2007. godine, Thomas Burgenthal, Međunarodna ljudska prava, Sarajevo, 1998. godine, te dopunska: Delila Dizdarević, Rječnik pojmova iz oblasti ljudskih prava (englesko-francusko-bosanski-srpski-hrvatski), Sarajevo, Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, 1999, D. M. Stojanović, Osnovna prava čovjeka: Ljudska prava i slobode u ustavima evropskih država, Pravni fakultet, Niš, 1989, Ž. Ditertr, Izvodi iz najznačajnijih odluka Evropskog suda za ljudska prava, Beograd, „Službeni glasnik“, 2006, Temelji moderne demokratije: Izbor deklaracija i povelja o ljudskim pravima (1215-1989), Beograd, IRO Nova knjiga, 1989, Najvažniji slučajevi pred Komitetom za ljudska prava (priredili R. Hanski, M. Šajnin), Beogradski centar za ljudska prava, 2007, V. Vasiljević, Prava čovjeka: zbornik dokumenata, Beograd, 1991, R. K. M. Smith, International Human Rights, Oxford, Oxford University Press, 2003, R. Dvorkin, Suština individualnih prava, Podgorica, CID, 2001, V. Petrović, Međunarodni postupci za zaštitu ljudskih prava, Beograd, 2001.

Na II ciklusu studija izvodi se nastava iz predmeta **Lična prava** čiji silabus odgovara silabusu istoimenog predmeta koji se izvodi na Pravnom fakultetu Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru.

3.1.6. Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci

Nastavni plan i program Pravnog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci utvrđuju četverogodišnji studijski program. Da bi stekli zvanje diplomiranog pravника, studenti slušaju i polažu ispite iz 34 nastavnih predmeta. Studenti koji nisu imali latinski jezik u srednjoškolskom obrazovanju dužni su položiti ovaj ispit prije polaganja ispita iz zimskog semestra I godine studija. Na II godini studija, u okviru predmeta **Ustavno pravo**, studenti slušaju cjelinu koja se odnosi na civilno (građansko) društvo, te prava i slobode čovjeka i građanina. Sadržaj predmeta **Međunarodno javno pravo** upućuje na detaljnije upoznavanje studenata sa općim pitanjima međunarodne zaštite ljudskih prava, historijskim razvojem i definiranjem i klasifikacijom ljudskih prava, kao i razmatranjem posebnih pitanja međunarodne zaštite ljudskih prava, mehanizama unapređivanja i kontrole poštivanja ljudskih prava. Jedna od cjelina odnosi se na nastanak i razvoj Evropskog suda za ljudska prava, te na njegovu nadležnost i postupak. Ipak, prema izvedbenom planu nastave, primjetno je da je fokus usmjeren na zaštitu pojedinih kategorija lica – manjina, izbjeglica i apatrida, kao i na rasnu diskriminaciju. U okviru ovog nastavnog predmeta pažnja je posvećena i razvoju **međunarodnog krivičnog prava** iako predmet Međunarodno krivično pravo predstavlja obavezni predmet na III godini studija. Važno je spomenuti i izborne predmete **Pravni aspekti zaštite životne sredine** i **Izborni i parlamentarno pravo**.

Akademske master-studije, odnosno studij II ciklusa na Pravnom fakultetu u Banjoj Luci organiziraju se od akademske 2019/2020. godine prema novom studijskom programu putem jednog studijskog programa koji je podijeljen na devet modula. Na modulu Međunarodno pravo, čiji je cilj da osposobi studente za obavljanje složenih i specifičnih radnji iz oblasti diplomatskog i konzularnog prava, analize i primjene međunarodnih izvora prava, organizaciju i rad međunarodnih sudskih organa i njihovu praksu, studenti slušaju materiju obaveznog predmeta **Postupak pred Evropskim sudom za ljudska prava**.

3.1.7. Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli

Na Pravnom fakultetu Univerziteta u Tuzli studenti I godine studija u zimskom semestru izučavaju materiju Ljudskih prava na obaveznom jednosemestralnom predmetu **Demokratija i Ljudska prava**. U sedmičnom fondu od četiri časa predavanja i časa vježbi studenti se upoznaju i sa stepenom razvijenosti demokratije i Ljudskih prava u Bosni i Hercegovini u odnosu na međunarodne standarde i Evropsku konvenciju o Ljudskim pravima i osnovnim slobodama. U dijelu silabusa predmeta koji je naslovljen Indikativni sadržaji nastavnog predmeta naznačene su, između ostalih, sljedeće cjeline: Demokratija i Ljudska prava, Demokratija i civilno društvo, Ustavna demokratija i ustavna zaštita Ljudskih prava, te Evropska konvencija o Ljudskim pravima.⁵⁵ Pored ovog nastavnog predmeta, nastavni plan i program na II godini studija pozicioniraju obavezne predmete: **Ustavno pravo, Bračno pravo i Roditeljsko i starateljsko pravo**, a na III godini nastavni predmet **Međunarodno javno pravo – opći dio**. Stručni izborni predmeti na II godini studija su **Kolektivna prava u multikulturalnim društvima, Prava djeteta i Mediji i Ljudska prava**. Na III godini studija izborni predmeti su **Uvod u pravo Evropske unije, Prava ličnosti, Međunarodno humanitarno pravo i Međunarodno krivično pravo**.

3.1.8. Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću

U pogledu izučavanja materije Ljudskih prava na Pravnom fakultetu u Bihaću, autorima je bio dostupan silabus nastavnog predmeta **Demokracija i Ljudska prava** koji se, kao obavezan predmet na I godini studija, izučava već šesnaest godina. Predviđeni semestralni fond je 30 časova predavanja i 15 časova vježbi, te 20 časova seminara. Nakon savladavanja materije navedenog predmeta, studenti bi, između ostalog, trebali da steknu znanje i vještine o osnovnim pojmovima demokratije, slobode, jednakosti, identiteta, vladavine prava i prava na udruživanje u organizacije, da razumiju suštinu i svrhu Deklaracije o Ljudskim pravima kao osnove za razvoj modernog društva, te načine suprotstavljanja svim pojavnim oblicima diskriminacije u društvu, a posebno prema manjinama u društvu. Prema sadržaju predmeta, tematske cjeline odnose se na nastanak demokratije i demokratskih političkih sistema, historijske dokumente, filozofske izvore, demokratske procese u 20. vijeku, te univerzalne i regionalne instrumente za zaštitu Ljudskih prava. Posebna tematska cjelina posvećena je strukturi i nadležnosti Evropskog suda za Ljudska prava i proceduri podnošenja predstavi, kao i analizi niza predmeta. U okviru predmeta izučava se i katalog Ljudskih prava u Ustavu BiH.

---

55. Obavezna literatura su sljedeći udžbenici: Izudin Hasanović, Hrestomatija d.o.o. Off-set, Tuzla, 2005, Jasna Bakšić- Muftić, Sistem Ljudskih prava, Fond Otvoreno društvo, Pravni centar- FOD- BiH-Magistrant, Sarajevo, 2002, Grupa autora, Zbornik radova iz Demokratije i Ljudskih prava, Civitas.

4. Percepcija nastavnika i studenata o nastavnim programima i stečenom znanju

4.1. Percepcija nastavnika o ulozi i značaju izučavanja materije ljudskih prava

Radi dobijanja što potpunijeg uvida u način na koji se materija ljudskih prava izučava, održane su konsultacije putem maila, telefonskim putem i na zoom sastanku sa nastavnicima koji ovu materiju predaju na fakultetima obuhvaćenim istraživanjem.⁵⁶ Sa njima je vođen razgovor pomoću strukturiranog upitnika.

Iz razgovora je utvrđeno da različiti fakulteti imaju različita iskustva sa statusom predmeta Ljudska prava, materijom koja je obuhvaćena programom i korišćenom metodologijom. Materija ljudskih prava svakako se izučava i u okviru drugih predmeta, posebno u okviru Ustavnog prava, Međunarodnog prava, Radnog prava, Porodičnog prava i sl. Međutim, treba naglasiti da obim izučavanja dosta zavisi od samog nastavnika, te da ima onih koji to rade u većoj i manjoj mjeri. Postoji i problem senzitivizacije nastavnika koji nisu specijalizirani za oblast ljudskih prava i načina na koji oni interpretiraju norme iz oblasti ljudskih prava.

Ipak, značajno je to da postoji poseban predmet, jer student ne može da ima cjelovitu sliku sistema ljudskih prava ako se on ne izučava na jednom mjestu. To je posebno važno kako se ne bi dobila fragmentirana slika u pogledu nacionalnih mehanizama za zaštitu ljudskih prava. S druge strane, važno je da materija ljudskih prava prožima i druge predmete i da služi kao dopuna ovog znanja.

Kada postoji poseban predmet, različite teme su obuhvaćene silabusom, a veliki broj predmeta uključuje analizu prakse Ustavnog suda BiH i Evropskog suda za ljudska prava. Iz razgovora se nametnula ideja da bi bilo potrebno da se ujednači izučavanje materije ljudskih prava na državnom nivou. Izvjesnu unifikaciju materije donijela bi izrada zajedničkog praktikuma ili udžbenika. Svakako bi bilo poželjno razmisliti i o tome šta je cilj predmeta, na kojoj godini bi trebalo da bude uveden i u okviru koje katedre.

---

56. Na sastanku su učestvovali prof. dr. Dženeta Omerdić, prof. dr. Nevzet Veladžić, viši asistent Igor Popović, prof. dr. Ivana Krstić, prof. dr. Midhat Izmirlija.

Opći zaključak jeste da svijest o potrebi razvijanja predmeta Ljudska prava ne postoji u dovoljnoj mjeri, kao i da menadžment fakulteta ne smatra mnogo bitnim sam predmet, a često i druge kolege. Nastavnici koji predaju predmet nisu dovoljno etablirani i vrlo često preduzimaju dodatne vannastavne aktivnosti, samostalno ili u partnerstvu sa nevladinim i međunarodnim organizacijama, kako bi studentima pružili dodatni izvor informacija i unaprijedili njihovo znanje i vještine. Naprimjer, nastavnici iz Banje Luke su bili u prilici da organiziraju ljetne i zimske škole za studente u saradnji sa Uredom Vijeća Evrope. Oni sarađuju i sa Misijom OSCE-a, te u nedjelji u kojoj se obilježava Dan Ljudskih prava organiziraju sjednicu Ljudskih prava za studente i različite radionice. Primjer kolege iz Bihaća koji je sa studentima organizirao da 500 građana popuni ankete o temi izbjeglica i migranata je odličan. Nakon analize popunjenih anketa, studenti su pripremili izvještaj i predstavili ga na studentskoj konferenciji.

Na Pravnom fakultetu u Sarajevu, na inicijativu Evropskog udruženja studenata prava Sarajevo, od akademske 2014/2015. godine kao vannastavna aktivnost organizira se i realizira višesedmična Klinika iz međunarodnog i evropskog prava Ljudskih prava. Klinika se sastoji od ciklusa predavanja, vježbi i praktičnog rada na hipotetičkom slučaju i takmičenja u simulaciji suđenja. Predavači na Klinici su istaknuti pravници - sudije Evropskog suda za ljudska prava, Ustavnog suda BiH, Ustavnog suda FBiH, sudije redovnih sudova, advokati, zastupnik Vijeća ministara pred Evropskim sudom za ljudska prava i zaposlenici njegovog Ureda, te zaposlenici međunarodnih organizacija u BiH. Klinika je bila inspiracija za Ured Vijeća Evrope u BiH, koji je organizirao nacionalnu kliniku iz Ljudskih prava. Obilježavajući pet godina rada Klinike, organiziran je regionalni okrugli sto „Obrazovanje o ljudskim pravima na Pravnom fakultetu u Sarajevu: Kako obrazovati studente o ljudskim pravima – izazovi i perspektive“.

Nastavnicima je postavljeno pitanje i u vezi sa korišćenjem kurseva HELP. Nastavnici, uglavnom, ili nisu čuli za kurseve HELP, ili znaju za njih, ali ih do sada nisu koristili u svom radu. Nastavnik iz Banje Luke je naglasio da su ponekad u okviru vannastavnih aktivnosti pokazivali studentima kurseve HELP, ali ne zna da li su se registrirali i završili samostalno neki kurs. Sa koordinatorkom za kurseve HELP za Zapadni Balkan sarađuje se samo na *ad hoc* osnovi. Do sada su pokrenuti sljedeći kursevi:

Borba protiv trgovine ljudima u 2020, tutorica je bila Rebeka Kotlo sa Pravnog fakulteta iz Mostara, a kurs je organiziran za 28 studenata sa različitih univerziteta.

Centar za edukaciju sudija i tužilaca iz Federacije BiH je nedavno otvorio vrata za advokate i studente i oni se sada pozivaju da učestvuju u kursovima HELP. U 2020. godini na ovaj način izveden je kurs Child Friendly Justice za sudije, a tutorica je bila Džamna Duman sa Pravnog fakulteta u Sarajevu. Petog marta 2021. godine započeo je kurs Uvod u Evropsku konvenciju o ljudskim pravima namijenjen sudijama, tužiocima, advokatima, kao i za 30 studenata sa Pravnog fakulteta u Sarajevu i 20 studenata sa Pravnog fakulteta u Zenici.

Do sada zahtjev za organiziranje nekog kursa HELP nisu uputili nastavnici, već je, uglavnom, on bio dio neke projektne aktivnosti. Ipak, kapacitet i znanje postoje, a ima devet sertifikiranih trenera kurseva HELP, i to po trojica iz Sarajeva, Zenice i Mostara.

Pravne klinike su čest oblik rada sa studentima i one su, uglavnom, ili iz ljudskih prava, ili prožimaju materiju ljudskih prava. Pojedini fakulteti blisko saraduju i sa Centrom za pružanje besplatne pravne pomoći u pružanju pomoći studentima i socijalno ugroženim kategorijama stanovništva. Ipak, fakulteti nisu u mogućnosti da samostalno pružaju besplatnu pravnu pomoć zbog aktuelnog zakonodavstva, zbog čega sa NVO prvenstveno saraduju u vidu organiziranja radionica, pisanja analiza i sl.

Nastavu na pravnim klinikama izvode, uglavnom, vanjski saradnici. Neki fakulteti, poput onog u Tuzli, imaju i opremljenu sudnicu za simulaciju suđenja. Svi učesnici u razgovoru su ocijenili da je praktičan rad studenata izuzetno važan. Kao dobar primjer može poslužiti Pravni fakultet iz Tuzle, koji organizira praktičan rad za grupu od 20 studenata prava i novinarstva čiji je zadatak da analiziraju medijsko pravo, radno pravo i relevantnu praksu Evropskog suda za ljudska prava. Posebno se bave pitanjem da li novinari u svom izvještavanju poštuju prava djece, da li postoji utjecaj političkih partija i sl.

Također, veliki broj nastavnika priprema studente i za studentska takmičenja iz oblasti ljudskih prava i to vidi kao odličnu dopunu znanja za talentirane studente i one koji su spremni da posvete dodatno vrijeme za produbljenje izučavanje materije. Pravne klinike, pripreme za takmičenje i simulacije suđenja imaju sve tri neophodne komponente: podizanje nivoa znanja, unapređenje vještina lijepog pisanja, ali i podizanje svijesti o značaju materije ljudskih prava.

Neki fakulteti, poput onog u Tuzli, imaju i opremljenu sudnicu za simulaciju suđenja, koja je uvijek važan metod rada za izučavanje materije ljudskih prava. Osim sudnica, važno je da studenti imaju i praksu u sudovima i drugim nadležnim institucijama, što im daje uvid u praksu i odlično povezuje teorijsko i praktično znanje. Zato pojedini fakulteti, poput onog u Sarajevu, imaju potpisane sporazume o saradnji sa sudovima. Također, često se organiziraju posjete institucijama za studente.

Studenti Pravnog fakulteta u Sarajevu, također, svake godine učestvuju u pravnoistraživačkim grupama European Law Students' Association International (ELSA International) i Vijeća Evrope na način da pišu nacionalni izvještaj o pravnom pitanju koje je te godine aktuelno na evropskom kontinentu, a najčešće se radi o pitanju koje je povezano sa nekim ljudskih pravom. U konačnici, izvještaj za BiH je sastavni dio cjelokupnog izvještaja za države članice Vijeća Evrope.

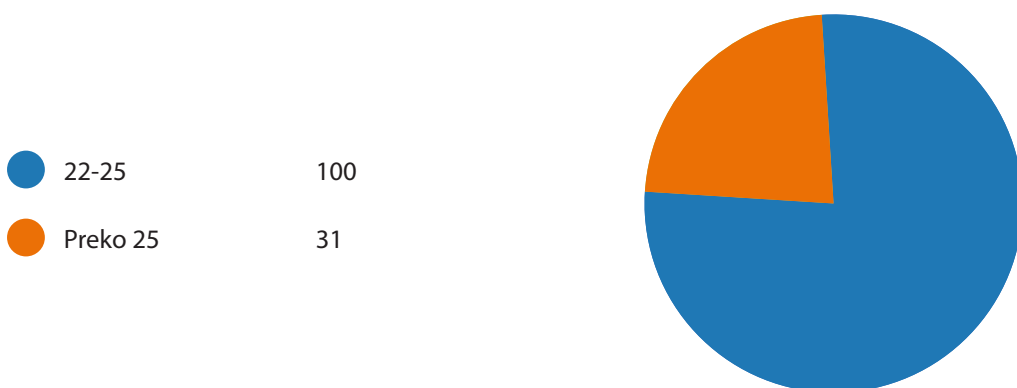
Kada se na sastanku postavilo pitanje o potrebi da postoji veća koordinacija između nastavnika koji predaju materiju ljudskih prava na različitim fakultetima, nastavnici su istakli da još uvijek postoji Centar za ljudska prava na nivou Univerziteta u Sarajevu, ali da više nije aktivan. Međutim, Centar bi mogao da se reaktivira i da pruži pomoć pri koordinaciji i saradnji koja je neophodna. Uloga Centra bi bila i promocija ljudskih prava na drugim fakultetima, a ne samo na pravnim, jer ovu materiju treba da znaju i studenti novinarstva, medicine, političkih nauka i sl.

Iako veliki broj fakulteta ima predmet iz oblasti ljudskih prava na II nivou studija, uočeno je da nema specijalističkog ili master-programa iz ovog područja. Ipak, potreba za ovakvom vrstom specijalizacije i te kako postoji, pa možda čak i povezivanje sa nastavnicima iz regiona i pravljenje zajedničkog regionalnog programa.

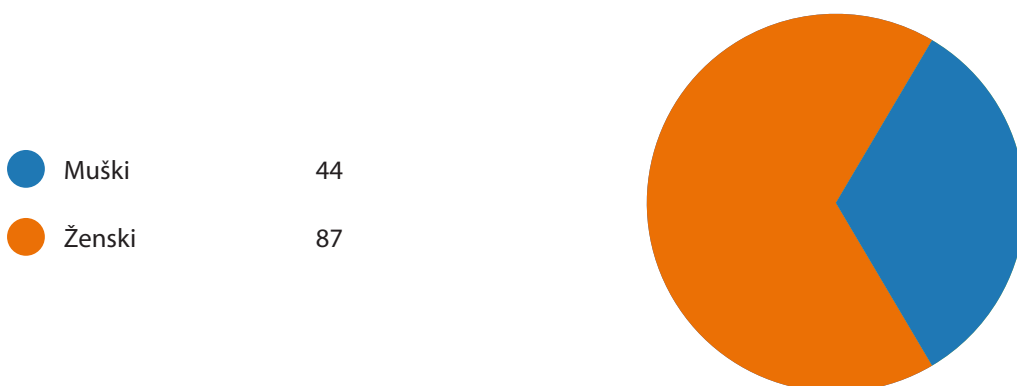
Na sastanku je zaključeno da je mnogo toga urađeno na univerzitetima u pogledu izučavanja materije ljudskih prava, ali da ima dosta prostora za dalje unapređenje rada i pružanje podrške nastavnicima koji se bave ovom materijom.

4.2. Percepcija programa i znanja studenata

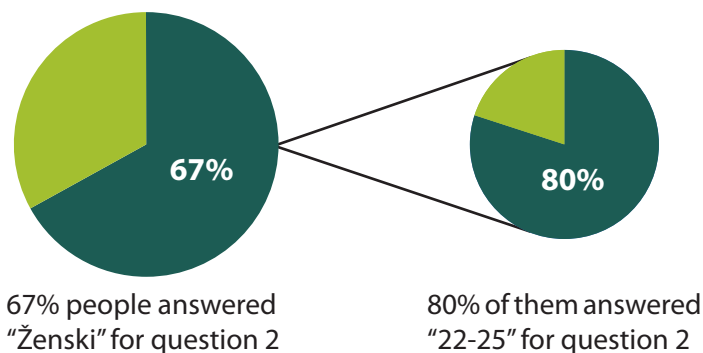
Kako bi se dobile što preciznije informacije o položaju materije ljudskih prava na pravnim fakultetima, ali i uvid u razmatranje studenata o stečenom znanju i vještinama, provedena je studentska anketa. Anketom je bio obuhvaćen ukupno 131 ispitanik koji ima status studenata I i II ciklusa studija, te status apsolvenata na osam javnih pravnih fakulteta u Bosni i Hercegovini. Najveći broj studenata koji je popunio upitnik mlađi je od 25 godina.

Od ukupnog broja ispitanika spolna struktura ispitanika pokazuje da je 66% ispitanica popunilo anketu i 34% ispitanika.

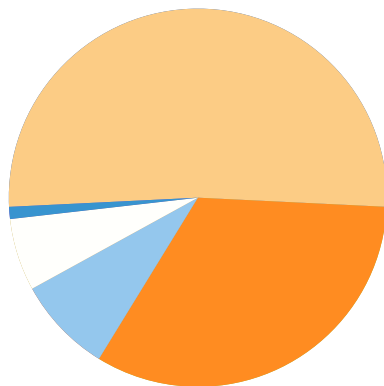
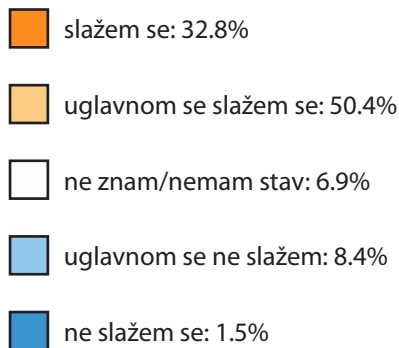
Ukoliko uporedimo ove podatke iz drugog pitanja sa prvim pitanjem koje se odnosilo na starost ispitanika, podaci pokazuju sljedeće:

Provedena anketa sa studentima i apsolvantima pokazuje da se 51,9% ispitanika, uglavnom, slaže sa tvrdnjom da su nastavni programi na pravnim fakultetima omogućili da se stekne adekvatno znanje o ljudskim pravima, a još 29 % ispitanika se slaže sa datom tvrdnjom. Sa druge strane, 3,1% ispitanika se ne slaže sa ovom tvrdnjom, a 12,2 % ispitanika se, uglavnom, ne slaže, dok 3,8% ispitanika nije sigurno u to da im je nastavni plan omogućio da steknu adekvatno znanje o ljudskim pravima. Kumulativno posmatrano, dakle, gotovo 80% ispitanika pozitivno ocjenjuje nivo svog stečenog znanja u domenu materije ljudskih prava.

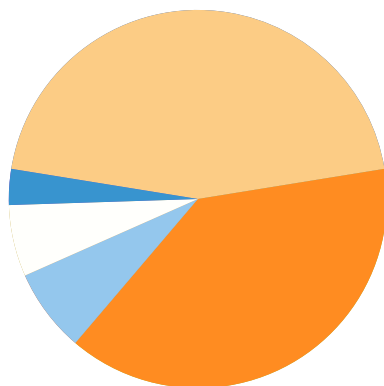
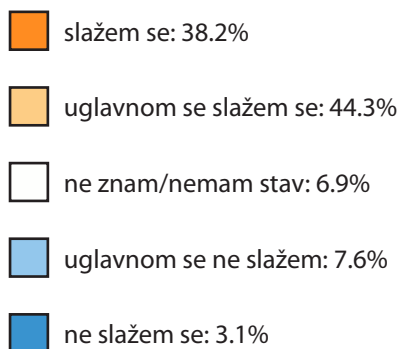
Nešto više od tri četvrtine studenata procjenjuje da je upoznato sa pravnim instrumentima koji postoje u oblasti zaštite ljudskih prava na međunarodnom nivou, pri čemu je nešto više od polovine studenata (50,4%), uglavnom, saglasno sa ovom tvrdnjom.

Upoznat/a sam sa pravnim instrumentima u oblasti ljudskih prava koji postoje na međunarodnom nivou:

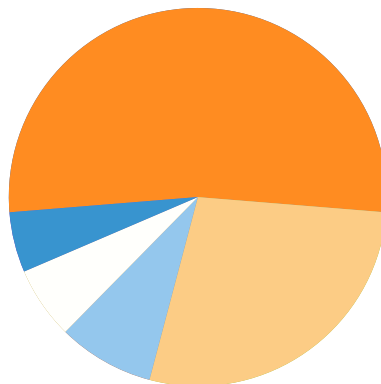
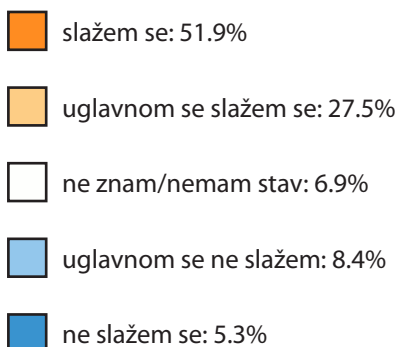
Slične odgovore ispitanici su dali i prilikom ocjene o tome koliko su upoznati sa sudskim i drugim mehanizmima zaštite ljudskih prava na međunarodnom nivou, pri čemu se veći procent studenata slaže sa tvrdnjom da je upoznat sa sudskim i drugim mehanizmima zaštite ljudskih prava na međunarodnom nivou.

Upoznat/a sam sa sudskim i drugim mehanizmima zaštite ljudskih prava na međunarodnom nivou (UN, Vijeće/Savjet Evrope, Evropska unija, itd.):

Kako pokazuje sljedeći grafikon, veći procent studenata, oko 79%, smatra da zna gdje i kako može pronaći sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava. Manji broj ispitanika nije saglasan sa ovom tvrdnjom da im je poznato gdje i kako mogu da pronađu praksu Suda.

Znam gdje i kako da pronađem sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava:

U pogledu odgovora na pitanje o poznavanju uvjeta prihvatljivosti predstavki pred ESLJP i nadležnim ugovornim tijelima, rezultati ankete pokazuju da je malo više od polovine ispitanika, oko 55%, odgovorilo da su im poznati (22,9%), odnosno da su im, uglavnom, poznati (32,8%) uvjeti prihvatljivosti predstavke. Zanimljivo je da odgovor na ovo pitanje ne zna/nema stav 26,7% ispitanika.

Poznajem uvjete prihvatljivosti predstavki pred
Evropskim sudom za ljudska prava i pravila obraćanja...

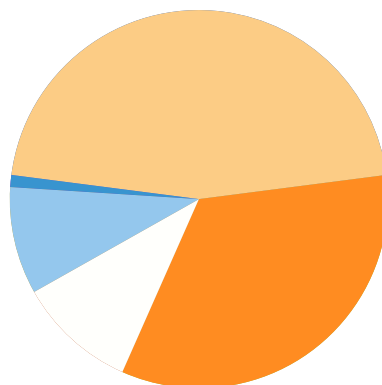
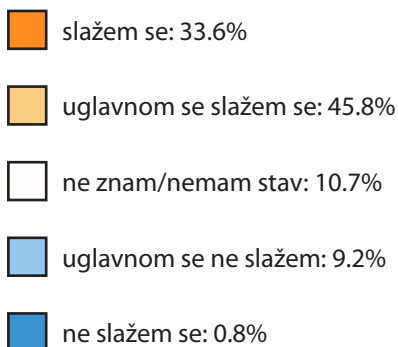

Poznajem uvjete prihvatljivosti predstavki pred Evropskim sudom za ljudska prava i
pravila obraćanja nadležnim ugovornim tijelima Ujedinjenih naroda:

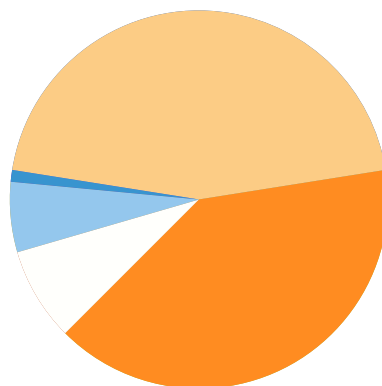
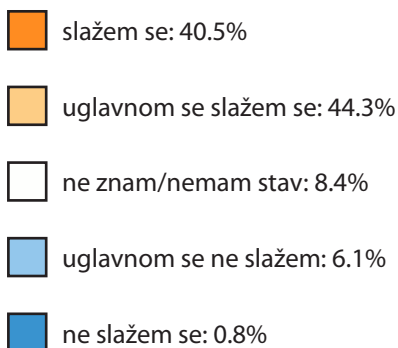
U pogledu odgovora na pitanje da li su upoznati sa pravnim instrumentima u oblasti ljudskih prava koji postoje na nacionalnom nivou, gotovo 80 % ispitanika se izjasnilo da je upoznato (45,8% ispitanika se uglavnom, a 33,6% se slaže).

Upoznat/a sam sa pravnim instrumentima u oblasti ljudskih prava koji postoje na nacionalnom nivou:

U pogledu znanja o mehanizmima zaštite ljudskih prava u Bosni i Hercegovini, većina ispitanika je naznačila da se, uglavnom, slaže, ili da se slaže da su im postojeći mehanizmi poznati, i to u procentu od gotovo 85%.

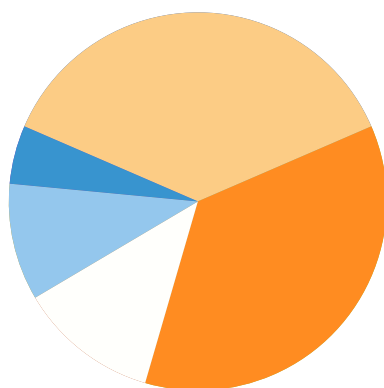
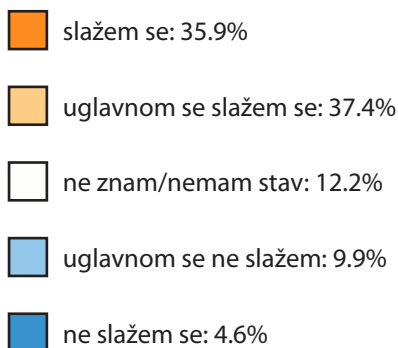
Upoznat/a sam sa mehanizmima zaštite ljudskih prava u BiH:

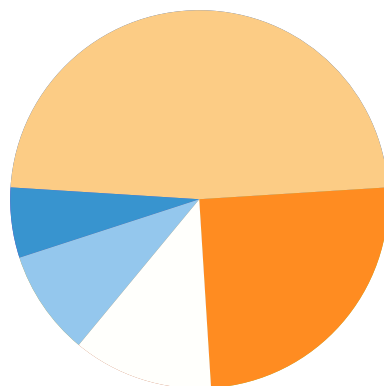
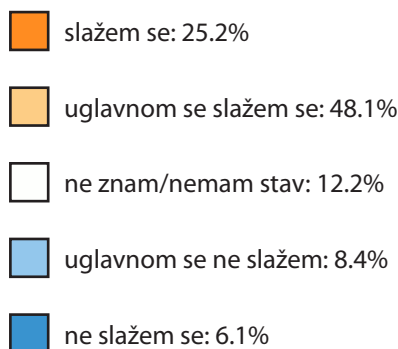
Također, većina ispitanika, ukupno 73,3%, potvrdno je odgovorila na pitanje da li im je poznato gdje mogu pronaći praksu i dokumente iz oblasti zaštite ljudskih prava u Bosni i Hercegovini.

Znam gdje mogu da pronađem praksu i dokumente iz oblasti zaštite ljudskih prava u BiH:

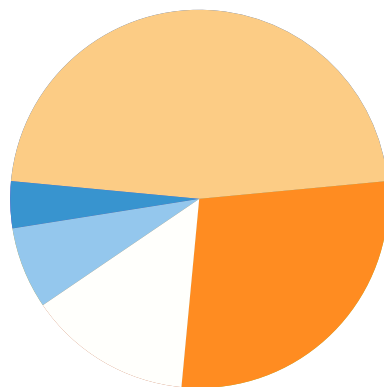
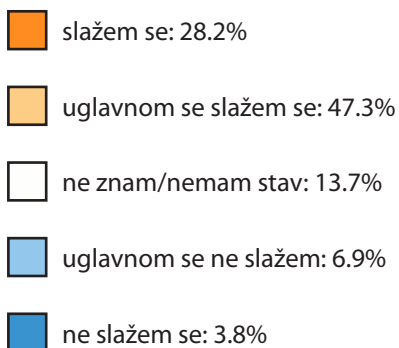
U odnosu na praktičnu primjenu svog znanja, ukupno 48,1% ispitanika, uglavnom, složilo se sa tvrdnjom da će, kada počnu da rade, moći da primijene svoje znanje u vezi sa ljudskim pravima, a 25,2% ispitanika se složilo sa ovom tvrdnjom. Da u to nije sigurno, izjasnilo se 12,2% ispitanika, dok je 14,5% ispitanika izjavilo da se sa ovom tvrdnjom ne slaže ili, uglavnom, ne slaže.

Kada budem počeo/počela da radim, moći ću da primjenim svoja znanja u vezi sa ljudskim pravima na bilo koju materiju kojom se budem bavio/bavila:

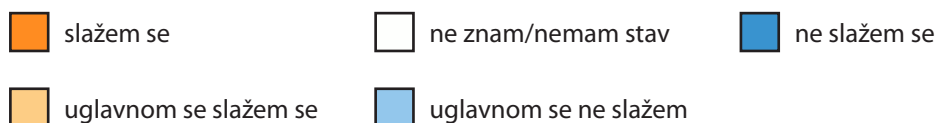

Odgovarajući na pitanje da li bi znali pred kojim domaćim ili međunarodnim sudom ili drugim tijelom mogu pokrenuti odgovarajući postupak, imajući u vidu neki konkretni pravni problem, saglasilo se nešto više od dvije trećine ispitanika (75,5%).

Smatram da, imajući u vidu neki konkretni pravni problem, znam pred kojim tačno nacionalnim ili međunarodnim sudom ili drugim tijelom mogu da pokrenem odgovarajući postupak:

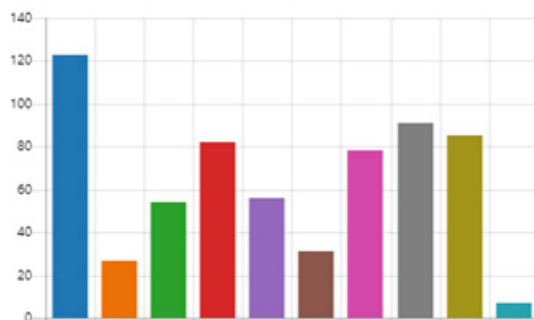
Kako naredni grafikon pokazuje, ukrštanjem navedenih odgovora ispitanika pokazuju se, zapravo, mala odstupanja u odnosu na pojedina pitanja. Očigledna je jedino razlika koja se pokazuje pri pitanju da ispitanici znaju gdje mogu pronaći sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava.

Ispitanici imaju bolju samopercepciju poznavanja prakse Evropskog suda za ljudska prava i Ujedinjenih naroda u odnosu na samopercepciju svoje upoznatosti sa uvjetima prihvatljivosti predstavki pred Evropskim sudom za ljudska prava i pravilima obraćanja nadležnim ugovornim tijelima Ujedinjenih naroda.

U pogledu pitanja izučavanja materije u okviru konkretnih predmeta, većina ispitanika je odgovorila da se problematikom ljudskih prava bavila u okviru Ustavnog prava.

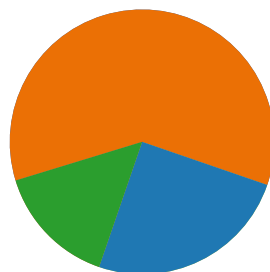
● Ustavno pravo	123
● Upravno pravo	27
● Krivično materijalno pravo	54
● Krivično procesno pravo	82
● Građansko pravo, osim Građa...	56
● Građansko procesno pravo	31
● Radno pravo	78
● Međunarodno javno pravo	91
● Pravo EU	85
● Other	7

U ovom smislu je primjetno jedino da ispitanici u većoj mjeri preferiraju simulaciju suđenja kao svrsishodan i adekvatan oblik rada za proučavanje problematike ljudskih prava. Utvrđeno je, također, da viši nivo samopercepcije stečenog znanja o ljudskim pravima tokom studija prati viši nivo samopercepcije učestalosti preklapanja materije iz oblasti ljudskih prava u okviru različitih predmeta, gdje je to preklapanje, prema mišljenju ispitanika, bilo činilac značajan za bolje savladavanje gradiva.

Da li Vam se dešavalo tokom studija da pojedina pitanja/oblasti koje se odnose na materiju ljudskih prava učite u sličnom obimu (materija se preklapa) ili na sličan način (sličnim metodama) za potrebe polaganja različitih predmeta/ispita?

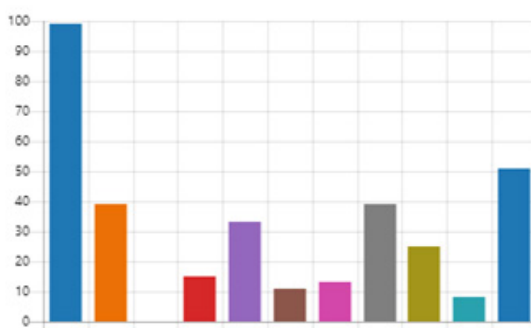
● Da, imao sam osjećaj da se m...	36
● Da, ali mi je to pomoglo da b...	74
● Ne, nisam imao utisak da se m...	21

Odgovori ispitanika u vezi sa metodama nastave pokazuju da je značajan procent studenata učestvovao u nekim oblicima nastave ili metodima rada koji ne podrazumijevaju samo ex cathedra nastavu. Odgovori ispitanika pokazuju da je najveći broj odgovora u vezi sa nastavnim metodama i oblicima nastave koji su korišteni u poučavanju o ljudskim pravima vezan za seminarski rad (99), pravne klinike (51) potom, posjete institucijama koje se bave zaštitom ljudskih prava (39) i simulacije suđenja (33). Ovakvi odgovori ukazuju da su unapređenja u nastavi na pravnim fakultetima u Bosni i Hercegovini, koja podrazumijevaju i razvijanje pravničkih vještina putem posjeta institucijama, klinikama i simulacija suđenja, iskorišćena za unapređenje znanja u oblasti ljudskih prava.

Tokom studija učestvovao/la sam u nekim od sljedećih nastavnih metoda ili oblika nastave u okviru kojih sam se bavio/la ljudskim pravima ili nekim konkretnim ljudskim pravima. Moguće je zaokružiti više odgovora:

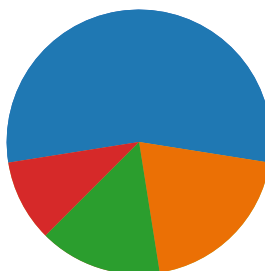
● Seminarski rad	99
● Studija slučaja	39
● Pravna klinika	0
● Moot court takmičenja	15
● Simulacija suđenja	33
● Igranje uloga	11
● Stručne grupe	13
● Posjeta institucijama koje se b...	39
● Kursevi učenja na daljinu	25
● Ljetnje škole	8
● Other	51

Značajno je to što je i veliki procent studenata prepoznalo korisnost ovih nastavnih metoda. Gotovo svi ispitanici (92%) smatraju da su ovi oblici nastave doprinijeli boljem razumijevanju i većem interesiranju za ljudska prava.

Ukoliko ste učestvovali u nekom od nastavnih metoda ili oblika nastave, da li smatrate da je to doprinjelo Vašem boljem razumijevanju i većem interesovanju za ljudska prava?

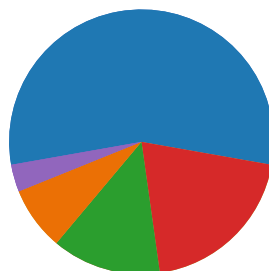
● Slažem se	76
● Uglavnom se slažem	44
● Ne znam/Nemam stav	7
● Ne slažem se	4

Odgovori ispitanika, također, pokazuju da je veliki procent njih bilo motivirano da učestvuje u interaktivnijim nastavnim metodima i oblicima nastave sa željom da unaprijede postojeće znanje i vještine i steknu iskustvo u oblasti ljudskih prava.

Ukoliko ste učestvovali u nekom od nastavnih metoda ili oblika nastave, bili ste motivisani/ podstaknuti učestvovanjem zbog toga što biste time (zaokružite jedan ili više ponuđenih odgovora):

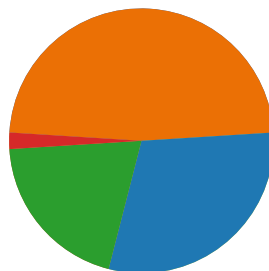
	unaprijedili znanje i vještinu u...	113
	unaprijedili poznavanje jezika...	15
	bili oslobođeni dijela ispita	16
	doprinjeli tome da dobijete b...	44
	povećali svoje mogućnosti da...	12

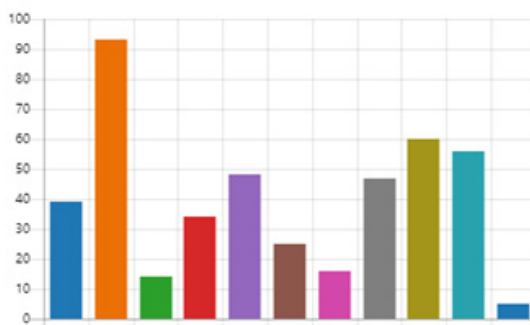
U pogledu korištene literature u vezi sa ljudskim pravima, ispitanici su, uglavnom, koristili udžbenike vezane za nastavne predmete Ustavno pravo, Međunarodno javno pravo i Pravo EU. Najveći broj ispitanika navodi da je, pored materije o ljudskim pravima sadržane u udžbenicima, najviše znanja o ljudskim pravima dobilo od predavača tokom predavanja i vježbi.

Da li smatrate da su udžbenici i druga obavezna literatura za predmet u kojima ljudska prava nisu glavna materija sadržali dovoljno informacija o pravnom i institucionalnom okviru za zaštitu ljudskih prava?

	Da, sadržali su onoliko koliko j...	47
	Sadržali su neke informacije, a...	59
	Nisu sadržali dovoljno informa...	24
	Nisu uopšte sadržali informacije	1

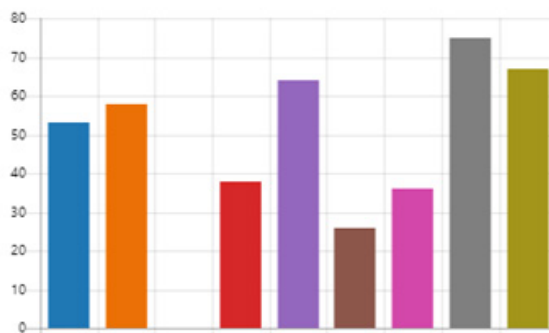

Ukoliko ste koristili literaturu u vezi sa ljudskim pravima , molimo Vas da navedete iz kojih predmeta (zaokružite jedan ili više ponuđenih odgovora):

U pogledu prijedloga za unapređenje nastavnih metoda, odnosno oblika nastave, ispitanici u najvećoj mjeri smatraju da bi znanje o ljudskim pravima mogli dobiti posjetama institucijama koje se bave zaštitom ljudskih prava, potom, putem pravnih klinika, simulacijama suđenja, te studijama slučaja.

Da li smatrate da bi bilo korisno da ste tokom osnovnih studija meteriju ljudskih prava proučavali primjenom nekih od navedenih metoda ? Zaokružite jedan ili više ponuđenih odgovora:

5. Zaključci o statusu izučavanja materije ljudskih prava i uočeni izazovi

Na osnovu proučavanja silabusa i razgovora sa nastavnicima koji predaju materiju ljudskih prava na pravnim fakultetima u BiH, kao i iz ankete koja je provedena sa studentima, nameće se nekoliko relevantnih zaključaka.

Materija ljudskih prava se različito izučava na fakultetima i nema jednakog pristupa ovoj materiji ni u pogledu statusa predmeta, ni u pogledu njegove sadržine i metodologije. Poželjno bi bilo da postoji unifikacija predmeta, ili makar težnja da se on ujednači na državnim fakultetima kako bi svi studenti dobili slično znanje iz ove oblasti. Također, nepostojanje posebnog predmeta Ljudska prava na pojedinim fakultetima dovodi do toga da studenti imaju samo fragmentarno znanje u ovoj oblasti i da im posebno nedostaje cjelovito znanje u pogledu nacionalnih mehanizama za zaštitu ljudskih prava.

Analizom nastavnih planova i programa može se zaključiti da fakulteti koji imaju uveden obavezan predmet Ljudska prava upisuju godišnje manji broj studenata, a što pokazuju i rezultati provedene ankete među studentima da su osnovno znanje iz oblasti ljudskih prava stekli u okviru drugih nastavnih predmeta. Također, primjetno je da predmeti u kojima se izučavaju ljudska prava, a uglavnom se radi o izbornim predmetima, u svom sadržaju često odražavaju naučno polje interesiranja samog nastavnika, tako da su usmjereni na privatnopravni, javnopravni ili teorijskopravni aspekt.

Materija ljudskih prava se, tako, izučava u drugim predmetima, ali ni tu situacija nije ujednačena i to u velikoj mjeri zavisi od motivacije samog nastavnika, kao i od njegove senzibilizacije da se bavi ljudskim pravima.

Nastavnici koji se bave materijom ljudskih prava, uglavnom, angažiraju se u vannastavnim aktivnostima u vidu organiziranja ljetnih i zimskih škola, predavanja, radionica i sl., kako bi studentima omogućili veće i produbljenije izučavanje materije ljudskih prava. U tom pogledu je njihova saradnja sa međunarodnim i nevladinim organizacijama izuzetno značajna. Ta saradnja posebno dolazi do izražaja u radu pravnih klinika, čiji je rad u vidu pružanja besplatne pravne pomoći ograničen usljed postojećeg zakonodavnog okvira u ovoj oblasti. Spomenuti segment predstavlja poseban izazov, jer pravne klinike imaju sve tri komponente neophodne za izučavanje materije ljudskih prava: znanje, vještine i podizanje svijesti o značaju ljudskih prava.

Nastavnici koji predaju predmet Ljudska prava često se suočavaju sa izazovom da se njihov predmet ne smatra fundamentalnim predmetom, te tako ni menadžment fakulteta ne usmjerava posebnu pažnju na njihovo dalje stručno usavršavanje, kao ni na usmjeravanje aktivnosti na posebna istraživanja u ovoj oblasti.

Kursevi HELP se ne koriste u dovoljnoj mjeri i nisu integrirani u nastavni plan i program iako su besplatni i lako dostupni. Ove kurseve prožima veliki broj oblasti, jednostavni su za korišćenje, te ne postoje prepreke da ih koriste nastavnici.

Iako se materija ljudskih prava primarno izučava na studijama II nivoa, ne postoji specijalistički ili master-program u oblasti zaštite ljudskih prava.

Značajni su i podaci dobijeni studentskom anketom a koji pokazuju da studenti posebno cijene pisanje seminarskih radova, pravne klinike, studije slučaja, simulacije suđenja i posjete institucijama kao nastavne metode i oblike nastave u okviru kojih su se bavili materijom ljudskih prava. Tek 8% njih ukazuje da je to bio slučaj sa ljetnim školama, 11% sa igranjem uloga i 15% na takmičenjima Moot court. Također, iako tri četvrtine studenata smatra da je upoznato sa međunarodnim standardima u oblasti zaštite ljudskih prava, treba primijetiti da je njih polovina, uglavnom, saglasna sa ovom tvrdnjom. I dalje postoji značajna grupa studenata (jedna četvrtina) koja ne zna gdje može da pronađe praksu ESLJP, a sličan je i procent studenata koji ne zna gdje može pronaći praksu i dokumente iz oblasti ljudskih prava u Bosni i Hercegovini. Pri pitanju uvjeta prihvatljivosti individualnih predstavi samo gotovo jedna četvrtina studenata je odgovorila da su im poznati, dok su drugima, uglavnom, poznati, ili nisu uopće poznati. Posebno je značajan podatak da se oko polovine studenata, uglavnom, složilo sa tvrdnjom da će, kada počnu da rade, moći da primijene svoje znanje u vezi sa ljudskim pravima. Svi ovi podaci pokazuju da je potrebno dalje unapređivati znanje i vještine u oblasti ljudskih prava.

6. Preporuke o unapređenju izučavanja materije ljudskih prava

Na osnovu analize i zaključaka u pogledu izučavanja materije ljudskih prava na državnim fakultetima u BiH, moguće je dati nekoliko preporuka:

1. Bilo bi poželjno da svi državni fakulteti uvedu poseban predmet Ljudska prava, kako bi studenti bili u prilici da dobiju cjelovito, a ne fragmentarno znanje u oblasti zaštite ljudskih prava na međunarodnom i nacionalnom nivou. Iako je teško očekivati da se predmet unificira u pogledu statusa, godine studija na kojoj će se izučavati i same materije, bilo bi poželjno organizirati dalje konsultacije ovim povodom i težiti ka tome da predmet bude uveden na prvom ciklusu studija. Također, treba razmotriti mogućnosti za pisanje zajedničkog praktikuma ili udžbenika koji bi u velikoj mjeri doprinio ovom procesu.

2. Poseban predmet bi trebalo da ima teorijski i praktičan dio i da bude koncipiran tako da obuhvata sva tri elementa: unapređenje znanja i vještina i podizanje svijesti u oblasti zaštite ljudskih prava. Također, predmet bi morao osposobiti studente da znaju gdje mogu da nađu relevantnu praksu ESLJP i praksu i dokumente iz oblasti ljudskih prava u Bosni i Hercegovini.

3. Važno je da poseban predmet postoji i na drugom ciklusu studija, kao što bi trebalo razmotriti mogućnosti da se uvede specijalistički ili master-program iz oblasti ljudskih prava, koji bi mogao biti organiziran i za više državnih fakulteta, a pri tome bi mogao imati i regionalnu komponentu.

4. Pored postojanja posebnog predmeta, važno je da se materija ljudskih prava prožima i u ostalim oblastima prava. U tom smislu trebalo bi obratiti posebnu pažnju da pitanja iz oblasti ljudskih prava budu zvanično uvedena u silabuse predmeta, a ne da budu dio individualnog pristupa svakog nastavnika. Također, trebalo bi usmjeriti posebnu pažnju na senzibilizaciju nastavnika u oblasti ljudskih prava na ovim predmetima.

5. Na osnovu preporuka Vijeća Evrope, nastavnici koji predaju materiju ljudskih prava trebalo bi da budu podržani u daljem stručnom usavršavanju, a fakulteti bi trebalo da podstiču istraživanja u ovoj oblasti, da dodjeljuju stipendije i da organiziraju nagradna takmičenja za studente kao dodatni vid podrške u izučavanju ljudskih prava.

6. Veliki broj fakulteta organizira brojne vannastavne aktivnosti u oblasti ljudskih prava, ali one nisu dovoljno vidljive i koordinirane. Za brojne aktivnosti neophodna je podrška vanjskih partnera, posebno međunarodnih i nevladinih organizacija, te bi bilo poželjno da postoji neko tijelo na univerzitetu ili pri fakultetima koje bi koordiniralo te aktivnosti. To bi mogao da bude centar za ljudska prava, Institut za ljudska prava ili neko treće tijelo, zavisno od mogućnosti i ranije ustanovljene prakse.

7. Dobro je i poželjno nastaviti uključivanje ljudskih prava u simulacije suđenja, Moot courtove, pripreme za takmičenja, posjete institucijama, jer to jesu metodi rada koji su dobili visoku studentsku ocjenu. Također, trebalo bi podržati njihovo veće uključivanje u one oblike rada koji su u studentskoj anketi ocijenjeni u mnogo manjem broju, kao što je igranje uloga i učešće na ljetnim školama. Ljetne škole su odličan vid podrške produbljenijem izučavanju materije ljudskih prava, te, stoga, fakulteti treba da razmotre mogućnosti za njihovo organiziranje, a što je poželjno i na regionalnom nivou.

8. Kursevi HELP predstavljaju dopunski metod izučavanja materije ljudskih prava, ali ga nastavnici u BiH ne koriste u dovoljnoj mjeri. Trebalo bi podstaći i motivirati nastavnike da kurseve HELP koriste u okviru svojih predmeta, ili kao vannastavnu aktivnost. U tom smislu bi promocija ovih kurseva među samim nastavnicima bila veoma važna, posebno upoznavanje sa platformom i načinima rada, kao i materijom koja je dostupna.

9. Pravne klinike predstavljaju važan metod izučavanja materije ljudskih prava koji je orijentiran ne samo na praktični rad već i na podizanje svijesti studenata u njihovom radu u oblasti politike. Ipak, praktičan rad sa klijentima direktno unapređuje vještine studenata i podiže nivo svijesti o tome kako se norme primjenjuju u praksi. Zbog toga bi bilo neophodno razmotriti mogućnosti da se izmijeni Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, kako bi se i pravne klinike registrirale kao pružaoci besplatne pravne pomoći.

10. Da bi se dalje unaprijedio rad u izučavanju materije ljudskih prava na državnim fakultetima u BiH, potrebno je obaviti dalje konsultacije sa menadžmentima fakulteta radi dobijanja veće podrške za provođenje navedenih aktivnosti. U ovom procesu bi uloga Vijeća Evrope bila izuzetno važna, a mogla bi da se ogleda u organiziranju okruglog stola o ovoj temi, pružanju podrške organizaciji ljetnih škola, specijalističkog kursa, pisanju zajedničkog praktikuma/udžbenika, daljem usavršavanju nastavnika u vidu dodatnih obuka i sl.

ANEKSI

Aneks 1. Upitnik za studente/studentice

Aneks 2. Izdvojeni odgovori ispitanika/ispitanica

Aneks 3. Odgovori ispitanika na pitanje da li postoji nešto u materiji ljudskih prava što niste proučavali na fakultetima, a smatrate da je trebalo?

Aneks 1. Upitnik za studente/studentice

Aneks 1.

Upitnik za studente/studentice javnih pravnih fakulteta

Poštovani i poštovane,

Upitnik koji je pred Vama predstavlja dio istraživanja o podučavanju materije ljudskih prava na pravnim fakultetima u Bosni i Hercegovini. Istraživanje je dio aktivnosti u okviru projekta pod nazivom „Inicijativa za pravnu sigurnost i djelotvorno pravosuđe u Bosni i Hercegovini - faza II“.

Cilj upitnika jeste dobijanje informacija i razumijevanje načina na koji je materija ljudskih prava uključena u studijske programe na pravnim fakultetima u BiH.

Upitnik je anonimn i molimo Vas da iskreno odgovorite na postavljena pitanja.

U slučaju da se kod pojedinih pitanja Vaš odgovor ne podudara sa ponuđenim opcijama, molimo Vas da iskoristite slobodan prostor koji je ostavljen za ta pitanja.

Najljepše Vam zahvaljujemo na uloženom trudu i saradnji.

1. Vaše godine:

- a. 22-25
- b. Preko 25

2. Spol:

- a. Muški
- b. Ženski

3. Koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama? (skala od 1 do 5 - slažem se, uglavnom se slažem, ne znam/nemam stav, uglavnom se ne slažem, ne slažem se):

a. *Nastavni plan osnovnih studija omogućio mi je da steknem adekvatno znanje o ljudskim pravima:*

- a. Slažem se
- b. Uglavnom se slažem
- c. Ne znam/ Nemam stav
- d. Uglavnom se ne slažem
- e. Ne slažem se

b. *Upoznat/a sam sa pravnim instrumentima u oblasti ljudskih prava koji postoje na međunarodnom nivou:*

- a. Slažem se
- b. Uglavnom se slažem
- c. Ne znam/ Nemam stav
- d. Uglavnom se ne slažem
- e. Ne slažem se

c. *Upoznat/a sam sa pravnim instrumentima u oblasti ljudskih prava koji postoje na nacionalnom nivou:*

- a. Slažem se
- b. Uglavnom se slažem
- c. Ne znam/ Nemam stav
- d. Uglavnom se ne slažem
- e. Ne slažem se

d. *Upoznat/a sam sa sudskim i drugim mehanizmima zaštite ljudskih prava na međunarodnom nivou (UN, Vijeće/Savjeta Evrope, Evropska unija itd.):*

- a. Slažem se
- b. Uglavnom se slažem
- c. Ne znam/ Nemam stav
- d. Uglavnom se ne slažem
- e. Ne slažem se

e. *Upoznat/a sam sa mehanizmima zaštite ljudskih prava u BiH:*

- a. Slažem se
- b. Uglavnom se slažem
- c. Ne znam/ Nemam stav
- d. Uglavnom se ne slažem
- e. Ne slažem se

f. *Znam gdje mogu i kako da pronađem sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava:*

- a. Slažem se
- b. Uglavnom se slažem
- c. Ne znam/ Nemam stav
- d. Uglavnom se ne slažem
- e. Ne slažem se

g. *Znam gdje mogu da pronađem praksu i dokumente iz oblasti zaštite ljudskih prava u BiH:*

- a. Slažem se
- b. Uglavnom se slažem
- c. Ne znam/ Nemam stav
- d. Uglavnom se ne slažem
- e. Ne slažem se

h. *Kada budem počeo/počela da radim, moći ću da primijenim svoje znanje u vezi sa ljudskim pravima na bilo koju materiju kojom se budem bavio/bavila:*

- a. Slažem se
- b. Uglavnom se slažem
- c. Ne znam/ Nemam stav
- d. Uglavnom se ne slažem
- e. Ne slažem se

i. *Smatram da, imajući u vidu neki konkretni pravni problem, znam pred kojim tačno nacionalnim ili međunarodnim sudom ili drugim tijelom mogu da pokrenem odgovarajući postupak:*

- a. Slažem se
- b. Uglavnom se slažem
- c. Ne znam/ Nemam stav
- d. Uglavnom se ne slažem
- e. Ne slažem se

j. *Poznajem uvjete prihvatljivosti predstavki pred Evropskim sudom za ljudska prava i pravila obraćanja nadležnim ugovornim tijelima Ujedinjenih naroda:*

- a. Slažem se
- b. Uglavnom se slažem
- c. Ne znam/ Nemam stav
- d. Uglavnom se ne slažem
- e. Ne slažem se

k. *Poznajem u dovoljnoj mjeri praksu Evropskog suda za ljudska prava i drugih tijela Vijeća/Savjeta Evrope i Ujedinjenih naroda koja mi omogućava da procijenim da li je određenim aktom ili postupanjem nastupilo navodno kršenje određenog ljudskog prava garantiranog na međunarodnom nivou:*

- a. Slažem se
- b. Uglavnom se slažem
- c. Ne znam/ Nemam stav
- d. Uglavnom se ne slažem
- e. Ne slažem se

4. U okviru nastave učili smo o ljudskim pravima i u okviru predmeta (moguće je zaokružiti više odgovora):

- a) Ustavno pravo
  - b) Upravno pravo
  - c) Krivično materijalno pravo
  - d) Krivično procesno pravo
  - e) Građansko pravo, osim Građanskog procesnog prava (Nasljedno, Porodično, Obligaciono itd.)
  - f) Građansko procesno pravo
  - g) Radno pravo
  - h) Međunarodno javno pravo
  - i) Pravo EU
- Drugo (dopisati) _____

5. Tokom studija učestvovao/učestvovala sam u nekim od sljedećih nastavnih metoda ili oblika nastave u okviru kojih sam se bavio/bavila ljudskim pravima ili nekim konkretnim ljudskim pravom. Moguće je zaokružiti više odgovora:

- a. Seminarski rad
- b. Studija slučaja
- c. Pravna klinika
- d. Takmičenja Moot court
- e. Simulacija suđenja
- f. Igranje uloga
- g. Stručne grupe
- h. Posjeta institucijama koje se bave zaštitom ljudskih prava (na nacionalnom, nadnacionalnom i međunarodnom nivou)
- i. Kursevi učenja na daljinu
- j. Ljetne škole

6. Ukoliko ste učestvovali u nekom od nastavnih metoda ili oblika nastave, da li smatrate da je to doprinijelo Vašem boljem razumijevanju i većem interesiranju za ljudska prava?

- a. Slažem se
- b. Uglavnom se slažem
- c. Ne znam/ Nemam stav
- d. Uglavnom se ne slažem
- e. Ne slažem se

7. Ukoliko ste učestvovali u nekom od nastavnih metoda ili oblika nastave, bili ste motivirani/podstaknuti učestvovanjem zbog toga što biste time (zaokružite jedan ili više ponuđenih odgovora):

- a. unaprijedili znanje i vještine u spomenutoj oblasti, kao i stekli značajno iskustvo
- b. unaprijedili poznavanje jezika na kojem se takmičenje održava
- c. bili oslobođeni dijela ispita
- d. doprinijeli tome da dobijete bolju ocjenu na završnom ispitu
- e. povećali svoje mogućnosti da dobijete stipendiju za postdiplomske studije/studije II ciklusa u oblasti ljudskih prava

8. Da li ste u okviru predmeta koji se odnosi na materiju ljudskih prava koristili isključivo udžbenike, ili je obavezna literature uključivala i druge materijale, kao što su priručnici, originalne presude i studije slučaja?

Molimo Vas da pojasnite:

---

9. Ukoliko ste koristili literaturu u vezi sa ljudskim pravima, molimo Vas da navedete iz kojih predmeta (zaokružiti jedan ili više od ponuđenih odgovora):

- a. Ljudska prava
- b. Ustavno pravo
- c. Upravno pravo
- d. Krivično materijalno pravo
- e. Krivično procesno pravo
- f. Građansko pravo, osim Građanskog procesnog prava (Nasljedno, Porodično, Obligaciono itd.)
- g. Građansko procesno pravo
- h. Radno pravo
- i. Međunarodno javno pravo
- j. Pravo EU

Drugo (dopisati) _____

10. Da li smatrate da su udžbenici i druga obavezna literatura za predmete u kojima ljudska prava nisu glavna materija sadržavali dovoljno informacija o pravnom i institucionalnom okviru za zaštitu ljudskih prava?

- a. Da, sadržavali su onoliko koliko je bilo potrebno
- b. Sadržavali su neke informacije, ali smo više informacija o ljudskim pravima dobijali od profesora na predavanjima i asistentata na vježbama
- c. Nisu sadržavali dovoljno informacija
- d. Nisu uopće sadržavali informacije

11. Da li Vam se dešavalo tokom studija da pojedina pitanja/oblasti koje se odnose na materiju ljudskih prava učite u sličnom obimu (materija se preklapa), ili na sličan način (sličnim metodama) za potrebe polaganja različitih predmeta/ispita?

- a. Da, imao sam osjećaj da se materija (nepotrebno) duplira
- b. Da, ali mi je to pomoglo da bolje savladam materiju
- c. Ne, nisam imao utisak da se materija preklapa

12. Da li smatrate da bi bilo korisno da ste tokom osnovnih studija materiju ljudskih prava proučavali primjenom nekih od navedenih metoda? Zaokružite jedan ili više ponuđenih odgovora:

- a. Seminarski rad
- b. Studija slučaja
- c. Pravna klinika
- d. Takmičenja Moot court
- e. Simulacija suđenja
- f. Igranje uloga
- g. Stručne grupe
- h. Posjeta institucijama koje se bave zaštitom ljudskih prava (na nacionalnom i međunarodnom nivou)

13. Da li postoji nešto u materiji ljudskih prava što niste proučavali na fakultetima, a smatrate da je trebalo?

Molimo Vas da pojasnite.

Aneks 2. Izdvojeni odgovori ispitanika

Da li ste u okviru predmeta koji se odnosi na materiju ljudskih prava koristili isključivo udžbenike, ili je obavezna literatura uključivala i druge materijale, kao što su priručnici, originalne presude i studije slučaja?

1.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Isključivo udžbenik
2.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Udžbenici, analize presuda
3.	anonymous	English (United States)	Koristila sam, pored udžbenika, druge materijale i originalne presude
4.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Uključeni i drugi materijali
5.	anonymous	English (United States)	Udžbenici su jedini obavezni, ostalo je za one koji žele saznati više
6.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Литература је укључивала и друге материјале
7.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Udžbenici i sudske odluke
8.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Udžbenik primarno, a za bolje razumijevanje gradiva i dodatne materijale koji većinom nisu bili obavezni
9.	anonymous	English (United States)	Udžbenici, kao i Evropska povelja o ljudskim pravima i Deklaracija o pravima čovjeka i građanina
10.	anonymous	English (United States)	Uglavnom drugi materijali
11.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	I druge materijale
12.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Drugi materijali
13.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Pored udžbenika koji obrađuju ovu pravnu materiju, najviše smo koristili odluke Suda za ljudska prava u Strazburu
14.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Literatura je uključivala i druge materijale, HUDOC baza, priručnici, presude
15.	anonymous	English (United States)	Pored udžbenika, koristili smo i druge materijale (priručnike, originalne presude i studije slučaja). Ovakav proširen vid učenja omogućio nam je asistent na predmetu Međunarodno javno pravo, PF BL
16.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Osim osnovne, obavezne literature upotrebljavamo originalne presude sudova i studije slučaja
17.	anonymous	English (United States)	Uglavnom udžbenike

18.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Obavezna literatura su bili udžbenici, ostalu literaturu smo koristili po želji, ukoliko je neko htio da stekne pravilniju i potpuniju predstavu o datoj materiji
19.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Koristio sam sudsku praksu i priručnike koje su osigurali predavači
20.	anonymous	English (United States)	I druge materijale
21.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Samo udžbenik
22.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Isključivo udžbenik
23.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Originalne presude
24.	anonymous	English (United States)	Isključivo udžbenici
25.	anonymous	English (United States)	Koristili smo originalne presude i studije slučaja
26.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Koristili bismo udžbenike, Pravilnik USBiH, odluke USBiH, EKLJP, presude ESLJP nismo
27.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Iz svakog navedenog predmeta smo imali presude dodatno
28.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Da
29.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	I druge materijale
30.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Udžbenike
31.	anonymous	English (United States)	Da
32.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Osnova je bio udžbenik, a svakako da smo na vježbama prolazili kroz mnogobrojne originalne presude
33.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Originalne presude
34.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Razna literatura
35.	anonymous	English (United States)	U okviru predmeta koji se odnosi na materiju ljudskih prava, pored obavezne literature, koristili smo i priručnike poput EKLJP, originalne presude i studije slučaja
36.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Samo udžbenik i Ustav BiH
37.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Udžbenik i dodatni materijal

38.	anonymous	English (United States)	Koristili smo i udžbenike i literaturu koju je preporučio profesor
39.	anonymous	English (United States)	Uz obaveznu literaturu koristili smo i druge materijale, najčešće presude
40.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Pored udžbenika, kodeks, sudsku praksu i nacionalnih i međunarodnih sudišta
41.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Koristili smo prezentacije, a pri izradi case studya i presude naravno
42.	anonymous	English (United States)	Najčešće, pored obavezne literature, konsultiramo i literaturu koju sugerira nastavnik
43.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Sve od navedenog
44.	anonymous	English (United States)	Presude slučaja, vodič Konvencije, vodič kroz slučaj...
45.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	I udžbenike, priručnike i presude
46.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Isključivo udžbenici
47.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Koristili smo raznu literaturu, priručnike, konkretne slučajeve, ali i internet koji u današnje vrijeme pruža mnogo dostupnih informacija koje se odnose na materiju ljudskih prava
48.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Udžbenike, kodeks o ljudskim pravima, studije slučaja, presude
49.	anonymous	English (United States)	Obavezna literatura, a na vježbama smo komentirali slučajeve
50.	anonymous	English (United States)	Uključivala je i druge materijale pored udžbenika
51.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Priručnike
52.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Isključivo udžbenike i presude
53.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Udžbenici
54.	anonymous	English (United States)	.
55.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	I druge materijale
56.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Pored redovne literature, koristila sam i dodatnu, kao što su priručnici
57.	anonymous	English (United States)	Udžbenici

58.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Obavezna literatura je upućivala na presude i studije slučaja
59.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Korišteni su isključivo udžbenici
60.	anonymous	English (United States)	Koristio sam sve
61.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Udžbenike sa drugim materijalima
62.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Uglavnom udžbenike
63.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Pored udžbenika, koristili smo i druge materijale
64.	anonymous	English (United States)	Isključivo udžbenik
65.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Ne isključivo udžbenike zbog same složenosti teme o ljudskim pravima koja obuhvata mnogo širok pojam i o tome se razmatra svakodnevno kako u medijima, tako i u javnosti, na internetu i mnogim drugim dostupnim izvorima o ljudskim pravima
66.	anonymous	English (United States)	Obavezna literatura je uključivala i druge materijale
67.	anonymous	English (United States)	I udžbenike i priručnike
68.	anonymous	English (United States)	Da
69.	anonymous	English (United States)	Sve navedeno
70.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Da
71.	anonymous	English (United States)	Koristio sam udžbenike, ali povremeno i neke primjere presuda
72.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Udžbenik
73.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Uglavnom udžbenike
74.	anonymous	English (United States)	Jeste i druge materijale
75.	anonymous	English (United States)	Isključivo udžbenike
76.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Укључивала је и друге материјале

77.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Isključivo udžbenike
78.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Isključivo udžbenik
79.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Uključivala sam i druge materijale
80.	anonymous	English (United States)	Da, literatura je uključivala i druge materijale, poput priručnika, originalnih presuda i studije slučaja
81.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Kombinacija redovne i druge literature
82.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Da
83.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Da
84.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Da
85.	anonymous	English (United States)	Da
86.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Da, i druge materijale
87.	anonymous	English (United States)	Originalne presude
88.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Za dio materije prava ljudskih prava koji se izučava u okviru obaveznih predmeta korištena je kao obavezna isključivo udžbenička literatura, dok je u okviru klinika i takmičenja korištena sva dostupna literatura, uključujući tu i sudske odluke nacionalnih i međunarodnih sudova
89.	anonymous	English (United States)	Pored obavezne literature, proučavali smo i veliki broj konvencija koje je BiH ratificirala, poput Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Osim toga, fokus je skrenut i na praksu ESLJP, kao i na obavezu BiH na usklađivanje nacionalnih propisa o pitanju zaštite ljudskih prava
90.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Koristili smo isključivo udžbenike. Pojedini profesori su navodili primjere iz sudske prakse, ali to nije bila obavezna literatura
91.	anonymous	English (United States)	Da
92.	anonymous	English (United States)	Uključivala je i druge materijale
93.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Da, uključivala je i druge materijale: priručnike, studije slučaja i sl.

94.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Nedostatkom smatram nepostojanje sistematiziranih udžbenika vezanih za materiju ljudskih prava
95.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Ne
96.	anonymous	English (United States)	Isključivo udžbenici
97.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Uključivala je i druge materijale
98.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Koristili smo i neku dodatnu literaturu
99.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Uključivala je i drugu literaturu
100.	anonymous	English (United States)	Isključivo udžbenike
101.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	I druge materijale
102.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Da
103.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Da
104.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Udžbenike, ali i slučajeve iz prakse
105.	anonymous	English (United States)	Obavezna literatura je uključivala i druge materijale pored udžbenika
106.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Da
107.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Isključivo udžbenike
108.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Udžbenike
109.	anonymous	English (United States)	Studije slučaja i presude
110.	anonymous	English (United States)	Udžbenike
111.	anonymous	English (United States)	Udžbenik
112.	anonymous	English (United States)	Isključivo udžbenici
113.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Pored obavezne literature, neki profesori i asistenti su osigurali dodatni materijal za bolje shvatanje

114.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Uključivala je i druge materijale, presude, zakone, studije
115.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Uglavnom udžbenici, nekad i neki priručnici ili studije slučaja u zavisnosti o kojem predmetu se radi
116.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Da
117.	anonymous	English (United States)	Bila mi je dostupna druga literatura kao što su originalne presude
118.	anonymous	English (United States)	Uglavnom udžbenike
119.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Koristila sam i dopunske materijale, prvenstveno presude i priručnike
120.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Koristili smo i udžbenike, ali i određene druge materijale
121.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Da
122.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Da
123.	anonymous	English (United States)	Isključivo udžbenike
124.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Udžbenik
125.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Udžbenici i drugi materijali
126.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Da
127.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	I ostalu literaturu i materijale
128.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	I priručnike
129.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Da
130.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Obavezna literatura je uključivala i dodatnu literaturu u koju spadaju i presude, studije slučaja i slično
131.	anonymous	English (United States)	U okviru predmeta koji se odnosi na materiju ljudskih prava korišteni su i drugi materijali

Aneks 3.

Odgovori ispitanika da li postoji nešto u materiji ljudskih prava što nisu proučavali na fakultetima, a smatrali su da je bilo potrebno

1.	anonymous	English (United States)	Pa možda da se, u skladu sa vremenom i napretkom tehnologije, malo više pažnje posveti utjecaju ovih činilaca na ljudska prava kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou
2.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Ne smatram
3.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Ukoliko u obzir uzmem isključivo obaveznu literaturu i osnovne studije, jedino se na nastavnom predmetu Međunarodno javno pravo najviše izučavala ova pravna oblast. Ostali pojedini nastavni predmeti su samo površno obrađivali ljudska prava, a na istima se nije insistiralo prilikom polaganja ispita, niti je studentima približena ova materija, zbog čega je većina takve stranice u udžbenicima "preskakala". Ovako posmatrano, smatram da je ovu materiju bilo potrebno pomnije i na jednostavan način predstaviti, kako bi se studenti najprije zainteresirali za nju, a vjerujem da bi sudska praksa i odluke ESLJP tome najviše doprinijeli, za razliku od nejasnih citata presuda kojima udžbenici obitavaju, a koji većini studenata ne pružaju nikakve informacije, jer ih, uglavnom, i ne razumiju
4.	anonymous	English (United States)	Trebalo je više pažnje posvetiti zaštiti ljudskih prava na nacionalnom nivou
5.	anonymous	English (United States)	Smatram da bi se pažnja u udžbenicima trebala usmjeriti na zaštitu ljudskih prava na nacionalnom nivou s obzirom na to da je akcenat, uglavnom, stavljen na međunarodni nivo. A da bismo uputili podnesak međunarodnim institucijama za zaštitu ljudskih prava i sloboda, neophodno je da iscrpimo sva pravna sredstva koja nam stoje na raspolaganju na nacionalnom nivou. Ovako iznesen stav ne znači da se ne bavimo ovom materijom, naprotiv, bavimo se, ali u znatno manjoj mjeri nego što bi to trebalo prema mojim ličnim nahođenjima
6.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Mislim da sam mnogo više znanja o navedenoj materiji stekla kroz klinike, moot cour takmičenja i simulacije suđenja. Na nastavnim predmetima je sva ta materija izgledala dosta apstraktno i strano
7.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Proučavanje odluka međunarodnih sudova osim ESLJP
8.	anonymous	English (United States)	Ne
9.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Zaštita subjektivnih prava u sklopu Međunarodnog javnog prava. Kome se obratiti u slučaju kršenja itd. Spomenuti procese pred ESLJP i Međunarodnim sudom u Hagu

10.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Ne smatram
11.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Mislim da bi bilo korisno da se izučava pravo na azil, što bi bilo interesantno u kontekstu trenutnih migracija
12.	anonymous	English (United States)	Nacionalna sudska praksa
13.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Primjer nečeg što se u današnje vrijeme događa a to je pandemija i silne zabrane koje nam nadležni izriču, a koje krše u velikom obimu ljudska prava
14.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Smatram da bi bilo potrebno da se više bavimo proučavanjem svih osnovnih ljudskih prava
15.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Ne postoji
16.	anonymous	English (United States)	Dosta toga
17.	anonymous	English (United States)	Što se tiče samo fakulteta, mišljenja sam da bi se trebalo više aktivirati korištenje pravnih klinika i simuliranih suđenja
18.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Pa, sigurno je da postoji uvijek nešto s čim ćemo se susretati u životu ali mislim da smo učili dovoljno i da nam u suštini i treba samo ono osnovno što smo učili iz svake grane prava a ukoliko se nekada u životu budemo bavili ljudskim pravima, sigurno će naše znanje biti dopunjeno. Za četiri godine studija naučili smo dovoljno
19.	anonymous	English (United States)	Ne
20.	anonymous	English (United States)	Ne
21.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Ja mislim da se trebala više koristiti praksa na fakultetima (npr. kao navedeno gore: posjete, igranje uloga simulacije) (prije korone) kako bi se još bolje savladala materija ljudskih prava a i ostalih predmeta
22.	anonymous	English (United States)	Nema ništa
23.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Ne
24.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Smatram da je proučavanje ekonomskih i socijalnih prava zapostavljeno u odnosu na građanska i politička, te da bi njima trebalo posvetiti više pažnje nego do sada
25.	anonymous	English (United States)	Prava LGBT populacije, prava žena
26.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	.

27.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Više obratiti pažnje na zaštitu ljudskih prava izvan evropskog kontinentalnog sistema
28.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Ne
29.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Smatram da je u osnovi obuhvaćeno sve, odnosno osnovno o ljudskim pravima
30.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Poseban predmet koji bi obuhvatio oblast zaštite ljudskih prava, način ostvarivanja, postupak, izučavanje presuda, po mogućnosti uz prethodno navedene metode pitanja 12. bez prevelikog opterećenja studenata uz jednostavne sedmične obaveze, jer je mnogo lakše i jednostavnije kada vidite za razliku kada pročitate o postupku. I da možda jedan dio predavanja bude na engleskom jeziku, jer svakako se radi o ESLJP
31.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Ne
32.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Ne znam
33.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Ne, iz svakog predmeta što se tiče ljudskih prava profesori i njihovi asistenti maksimalno objasne
34.	anonymous	bosanski (Bosna i Hercegovina)	Ne postoji

Izučavanje ljudskih prava u okviru univerzitetskog obrazovanja predstavlja nužno sredstvo za edukaciju mladih pravnikâ osposobljenih da određene vrijednosti i norme primjenjuju u svom svakodnevnom radu nakon diplomiranja. Kvalitetnom edukacijom u ovoj oblasti podiže se kultura ljudskih prava, jer mladi pravnici promoviraju vrijednosti poput demokratije, tolerancije, multikulturalnosti, jednakosti i nediskriminacije. Etičke vrijednosti dovode do senzitivizacije prema temama iz oblasti ljudskih prava, smanjenja korupcije u pravosuđu, do promocije volonterskog i pro bono rada, kao i do zalaganja za jednak i efikasan pristup pravosuđu. Cilj ove studije jeste da ispita na koji način i do koje mjere se ljudska prava izučavaju na državnim (javnim) pravnim fakultetima u Bosni i Hercegovini. Rezultati dobijeni u ovoj studiji pokazuju da postoji prostor za dalje unapređenje postojećih programa i aktivnosti.

BOS

www.coe.int

Vijeće/Savjet Evrope je vodeća organizacija za zaštitu ljudskih prava na kontinentu. Sastoji se od 47 država članica, uključujući sve članice Evropske unije. Sve države članice Vijeća/Savjeta Evrope potpisnice su Evropske konvencije o ljudskim pravima, sporazuma koji ima za cilj da zaštiti prava čovjeka, demokratiju i vladavinu prava. Evropski sud za ljudska prava nadgleda primjenu Konvencije u državama članicama.

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE